د اعلیحضرت امان الله خان اصلاحات او سقوط

عبدالباري جهاني

په افغانستان کی چی هر وخت د ترقی، تغییر او تنویر کلمات یادیږی نو داعلیحضرت امان الله خان نوم به سم ورسره ملګری وي. د افغانستان په تاریخ کی به هیڅ مشر په دغه اندازه له خپل اولس او د هغه له ترقی سره د هغه په اندازه ژوره، صمیمانه او صادقانه لېوني مینه نه وي ښودلې. د افغان اولس د نیکمرغه کولو، عصری کولو او پر مخ بېولو سره د امان الله خان مینه د یوه پاچا مینه نه، بلکه د یوه شاعر، هنرمند او نقاش مینه وه، چی زیاتره په احساس افاده کېدله. خو لکه څرنګه چی بیده اولسونه د خپلو هنرمندانو او شاعرانو د احساس په ژبه ډېر ناوخته پوهیږی، دغه راز د خپل دې وطن پالونکي پاچا په نېکو احساساتو او سپېڅلي مینی هم هغه وخت وپوهېدل او هغه وخت یې د ارمان او افسوس اوښکی پسی تویولې چی هغه د دوی او د خپل ګران هیواد له تودې غېږی څخه، چی ده د جنون ترسرحده مینه ورسره درلوده، ډېر لیری تللی وو، او نور یې د بیرته را ستنېدلو امکان موجود نه و. هغه په ژوند د خپل اولس دپاره مړ سوی وو، او هغه ژبې چی د ده په یاد وګړېدلې، د ده د ارمانونو دښمنانو وار په وار غوڅې کړې.
اعلیحضرت امان الله خان، چی په نړۍ کی د وخت د تر ټولو ستر استعماری طاقت په مقابل کی د سر پورته کولو او د جنګ داعلانولو په افتخار خپل اولس په جوش او خروښ استقبال کړی او دغازي لقب یې ورکړی و، خپل هغه اولس صرف د ترقی، ازادۍ او پر مختګ سره د هغه د لېونی مینی په ګناه د کافر او لاټي په نوم له ملکه وشاړه. خو د هغه پیل کړي اصلاحات ناکام نه، بلکه د ناپوهانو او داړه مارانو د اغتشاش له امله د لنډې مودې د پاره بند سول. او د دې اغتشاش سره ګواکي د اماني نهضت کمبله ټوله سوه. خو افغان اولس د شلمی پېړۍ په وروستیو لسیزو کی د دوهم ځل داخلی جنګونو تر پیل کېدلو پوری ، د ترقۍ او پرمختګ پر لور ، کله بیده او کله ویښ ګامونه پورته کړل.
افغانستان د برتانوي استعمار څخه د استقلال د ګټلو په وخت کی داسی هیواد وو چی سړی یې د خپلو تقریبا ټولو ګاونډیو هیوادونو څخه وروسته پاته بللای سی. سواد د نشت په اندازه وو، او خلکو به حتی خپل خصوصی او کورني لیکونه په مُلا لیکل او لوستل. او د ژوند د تقریبا ټولو معلوماتو او اطلاعاتو منبع یې ملایان او د جوماتونو انګړونه وه. راډیو وجود نه درلود او د یوه ښار څخه تر بل ښار پوری د سفر کولو دپاره کله شپې او کله هفتې په کار وې .مطبوعات د نشت په اندازه وه. د اعلیحضرت امان الله خان د پاچاهي په لومړیو شپو ورځو کي یوازي د امان افغان په نوم ورځپانه او په وروسته کي څو نوري محدودي دولتي او مستقلي ورځپاني خپریدلي. دا ورځپاني هم یوازي په پایتخت او لویو ښارونو کي، هغه هم یوازي محدودو باسوادو، خلکو لوستلي. خلکو، په عمومي صورت، د بازار په اوازو ګوزاره کوله او چی څه یی اوریدل هغه یی منل .اعلیحضرت امان الله خان حتی د اطلاعاتو وزارت نه درلود. ځکه ده فکر کاوه چی د ده نیت څرګند دی او د اصلاحاتو په هدف او ګټور توب یی ټول وګړي پوهیږي .خو خبره هغسي نه وه. د اصلاحاتو دښمنانو د هیواد خلکو ته د ده پیغام نه یوازي نه رساوه بلکه په غلط ډول یی ور رساوه. اعلیحضرت امان الله خان غوښتل چي د ۱۹۲۱، ۱۹۲۴ او ۱۹۲۸ کلونو د لویو جرګو غړي او وکیلان به د ده پیغامونه د خلکو تر غوږونو ورسوي خو هغوی زیاتره ده او د ده اصلاحاتو ته وفادار خلک نه وه او چی خپلو سیمو ته ستانه سول خلک یی د خپل پاچا پرضد وپارول.
لیون پولادا ص ۱۵۵

اصلاحات
ډیر کسان فکر کوي چی د اعلیحضرت امان الله خان اصلاحات له وخت څخه مخکي وه، ځکه نو خلکو او محافظه کارو عناصر د هغوی په مقابل کی عکس العمل وښود او بالاخره د ده د پاچهی د سقوط سبب سول. په داسي حال کی چی، په لومړي سر کي، د هغه د ځینو اصلاحاتو ډیر تود هرکلی وسو او د ټولني د پرمختګ او عمومی همکاری د زیاتولو لپاره ډیره ګټور ثابت سول. د هغه د اصلاحاتو مخالفینو او هغو لیکوالانو او مورخینو چي د ده د مخالفو رژیمونو تر تاثیر لاندي یي لیکني وکړې، یوازي هغو اصلاحاتو ته ګوته ونیوله چي د افغانستان محافظه کارو عناصرو او د ټولني عنعنوي او بیسوادو خلکو ته نا بلده او د منلو وړ نه وه. د مرحوم میرغلام محمد غبار په شمول، هغو منورینو چي د اعلیحضرت امان الله خان د اصلاحاتو له نهضت څخه یی باید په کلکه دفاع کړې وای هم د هغه او د هغه د اصلاحاتو په برخه کی یو ډول مبهم نظر ورکړ. ډیرو مورخینو او لیکوالانو د اصلاحاتو د ناکامی ډیر لوی علت د امان الله خان اشتباهات او ځینی تلواري او بې وخته حرکتونه بللي دي . په داسي حال کي چي د هغه ځیني ناکاره او نا اهله ملګري، ځیني نامرده اندیوالان او حتی ځیني خاین عالي رتبه حکومتي مقامات د اماني نهضت په سقوط کي د هغه تر اصلاحاتو لوی رول لري.
اعلیحضرت امان الله خان ځیني داسي اصلاحات اعلان کړل چي اصلاحي نهضت اصلا د هغوی د عملي کولو لپاره پیل سوی وو او که ده له ځان سره ښه او ریښتوني ملګري لرلای، ښې او پر وخت مشورې یی ورکړي وای او اصلاحات سم

Download from: aghalibrary.com

عملي سوي واى ښايي نهضت له سره ناكام سوى نه واى. په اجتماعي برخه كي د انسانانو خرڅول كيدل او رانيول منع اعلان سول او د ټولني، په تيره بيا هزاره ګانو، له خوا يى تود هركلى وسو. بيګار يى منع كړ او يوازي د سړكونو جوړولو لپاره، چي د ټولني هر فرد ته يى ګټه رسيدله، بيګار او وړيا كار حتمي وبلل سو. د لومړي ځل لپاره يى د ټولني د هري برخي لپاره منظم قوانين وضع كړل. د اداري فساد د له منځه وړلو په برخه كى اكثر اقدامات يى هم ګټور وه او هم يى تقريبا د ټولو خلكو له خوا هركلى وسو. د مالياتو ټول سسټم يى له سره تنظيم كړ او حكم يى وكړ چى ماليات بايد د جنس په توګه نه بلكه په نغدو پيسو واخيستل سي .اضافي ماليات يى، لكه د ملكي د سرغوړي، لغو او غيرقانوني اعلان كړل. د افغانستان لپاره لومړنى كلنى بودجه يى، چي تر دغه وخته پوري چا نه پيژندله، منظور كړه. د حكومتي باقياتو سسټم يى، چي د يوه سړي او حتى د هغه د اولادونو ژوند يى تهديداوه، له منځه يووړ. مركزي او ولايتى شوراګاني يى، چي ځيني يې انتخابي او ځيني يې انتصابي وې، منځته راوړې. له خارجي هيوادونو سره يى ډيپلوماټيک اړيكي ټينګ كړل او افغانستان يى تقريبا په ټولي نړى وپيژاند. د قبايلي خانانو، درباريانو، او د شاهي كورنى د ليري خپلوانو او سردارانو خاص امتيازات او تنخواګاني يى لغو كړې. د مخابراتو او ارتباطاتو پراخي پروژې يې تر كار لاندي ونيولې. نوي سړكونه يى جوړ كړل، زاړه سړكونه يى ترتيم كړل، د ټلفون او ټلګراف خدمات يى پراخ كړل، د پوستي سسټم يى بهتر كړ او افغانستان د پوستي د بين المللى ټولني غړى سو، پلونه يى اباد كړل او د افغانستان د ملكي هواكرځني لومړنى پروګرام يى پيل كړ.

اعليحضرت امان الله خان، له خپلي لومړۍ ځوانى څخه، په دې پوهيدى چي د ده د هيواد د وروسته پاته والي يو لوى علت بيسوادي او له نړۍ څخه بيخبري ده. كله چي قدرت ته ورسيدى، له هغي لومړۍ ورځي يې د ټولني د تعليم او تربيي د سسټم بهتر كولو ته ملا وتړله او د خپلي پاچهى تر پايه پوري يى د اصلاحاتو تر بلي هري برخي دغي خواته زياته توجه وكړه. ليون پولادا ليكي په دې كي هيڅ شک نسته چي د هغه په اجتماعي اصلاحاتو كي د تعليم او تربيي په برخه كي اصلاحات تر ټولو مهم وه. نه يوازي د ده له خپله نظره بلكه د ټولني د راتلونكي لپاره هم. د ده له نظره د تعليم او تربيي د اهميت اټكل له دې څخه كيدلاى سي چي د ده د پاچهى به وخت كي د تعليم او تربيي مډال تر ټولو ملكي او پوځي مډالونو مهم وو. د اوسني افغانستان د مشرانو ټول نسل په مستقيم او غير مستقيم ډول د امان الله خان د تعليم او تربيي د سسټم محصول دى. كه امان الله خان د تعليم او تربيي په برخه كى ابتكارونو ته توجه نه واى كړې او د ښووني او روزني د ودي او انكشاف جرأت يى نه وكړى ننني افغانستان به د عصري كيدلو په لاره كي تر نن ورځي ډير كلونه شاته پاته واى. يوشى چي نه په ډيرو پيسو تر لاسه كيدلاى او نه په زور د چا لاسته ورځي هغه تعليم يافته او روزل سوى بشري قوه ده. پولادا ص ۸۹

د افغانستان په تاريخ كي هيڅ پاچا او مشر د هيواد له ښووني او روزني سره، نه له ده نه مخكي او نه له ده څخه وروسته، دومره ليونى او رېښتوني مينه ښودلي ده.هغه په كال ۱۹۲۵ كي كندهار ته د خپل پنځه ديرش ورځني سفر په ترڅ كي پخپله ښوونځيو ته ولاړ، د ښوونكو تعليمي سويه يې وكتله، له شاګردانو څخه يې پوښتني وكړې، د حاضرى كتابونه يې وكتل د دايمي غير حاضرانو په باره كى يې ، چي شمير يې ۱۸۹ تنو ته رسيدى، له حكومتي مامورينو څخه تحقيقات وكړل .شاګردان او د هغوى مشران يې ور وغوښتل او د شاګردانو مشران يې پنځه پنځه روپى جريمه كړل. هغوى ته يې د ښوونځيو د تاسسيولو او عصري تعليم او تربيي د هدفونو او ګټو په باره كي مفصله وينا وكړه او دا يې هم ورته وويل چي كه په راتلونكي كي د هغوى اولادونه ښونځيو ته حاضر نه سي نو دوى ته به سختى سزاوي وركړي. حاكميت قانون ص ۴۴

اعليحضرت د مذهبي او ژبني تبعيض د له منځه وړلو په منظور حكم وكړ چي پښتانه، فارسي ژبي او هندوان دي، چي تر دغه وخته يې په جلا جلا ښونځيو كي درس وايه، ټول په يوه ښونځي او ګډو ټولګيو كي سبق وايى. هغه دغه راز حكم وكړ چي لومړنۍ زده كړي د ټولو افغانانو لپاره حتمي او جبري دي. هغه كتاب ص ۴۵

اعليحضرت امان الله خان كندهار ته د خپل سفر په ترڅ كي، تقريبا هره ورځ، له سل ګونو او حتى زرګونو خلكو سره ناستي درلودې. د جمعي د لمونځونو امامت يې پخپله كاوه او په ويناو كي يې د نورو ملى مسلو ترڅنګ، پرعصري ښووني او رزوني باندي، چي د هري ټولني د پرمختګ اساس دى، هر وخت ټينګار كاوه. هغه پخپله يوه وينا كي وويل چي ځيني ملايان او سپين ږيري، په پټو سترګو او پرته له دې چي زموږ د ښونځيو په پروګرام يې ځانونه خبر كړي وي، هغه چټي او بېځايه بولي. هغه پخپله وايي چي د جمعي په ورځ يې په خطبو او په ښار كي د ګرځيدلو په ترڅ كي له خلكو سره د ښونځيو د ګټو په باره كي خبري وكړې. هغو شاګردانو ته يې چي په ښونځي كي يې غير حاضري نه كوله نغدي پيسي په انعام كي وركړې. ۱۳۰ تنو شاګردانو ته يې چي تازه ښونځي ته شامل سوي او د ده له حضور څخه تير سوي وه نغدي پيسي وركړې او هغه شاګردان يې چي غير حاضري يې كوله جريمه كړل. هغه كتاب ص ص ۵۰-۵۱

اعليحضرت امان الله خان، د هيواد د سختو مالي ستونزو سره سره، د ښووني او روزني خواته ځكه ډيره زياته توجه واړوله چي په دې پوهيدى چي د هغه د پراخو اصلاحاتو لپاره پوهو او تعليم يافته كسانو ته ضرورت لري. هغه ښوونه او

روزنه جبري کړه او په عامو ځايونو کی يی اعلانونه وکړل چي ټول خلک مجبور دي چي خپل ماشومان ښونځی ته واستوي او حکومتي مامورينو ته يی خبرداری ورکړ چی که خپل ماشومان په ښونځي کي داخل نه کړي نو ښايی جريمه سي او هم ښايی له وظيفي څخه برطرف کړل سي. هغه دغه راز د منځنيو او لوړو زده کړو د شاگردانو د تشويقولو په منظور هغوی ته په مياشت کي يوه لږه اندازه پيسي ورکولي او تر يوه حده يی د هغوی د جامو غم خوړ. گريگوريان ص ص ۲۴۰-۲۴۱

اعليحضرت امان الله خان، د ملايانو او حضرتانو د پروپاگنډونو او تبليغاتو په خلاف، چي ويل يی امير د هغوی ماشومان بهر ته ليږی او هغوی په بهرنيو هيوادونو کي کافران کوي، بهر ته د ليږل کيدونکو شاگردانو ټول کړه وړه تر سختي څارني لاندي نيول. کله چي به شاگردان بهر ته ليږل کيدل هغوی مجبور وه دا ژمنه وکړي چي روژه به نيسی، لمونځونه به کوي او د مسلمانانو په ټولو اخترونو او مقدسو مراسمو کي به برخه اخلي. کله چي عيسوي شاگردان کليسا ته ځي او هلته د خپل انجيل په لوستلو لگيا سي نو افغاني شاگردان بايد د خپلي عقيدې د غښتلي کولو لپاره قرآن شريف ولولي.
شاگردانو ته ويل کيدل چي د خوراک او څښاک په وخت کي د قرآن شريف احکام په کلکه رعايت کړي. شاگردان د نڅا کولو، د غير اخلاقي نمايشونو د ننداره کولو او له ښځو سره د اړيکو د ساتلو څخه منع وه. که هر شاگرد له دغو مقرراتو څخه سرغړونه کړې وای هغه بيرته هيواد ته را غوښتل کيدی. د شاگردانو د کړو وړو د څارلو لپاره، له هري وړې ډلگی سره يو تن ليږل کيدی او هغه به، وخت په وخت، مقاماتو ته خپل رپوټ ورکاوه. گريگوريان ص ص ۲۴۲-۲۴۳

اعليحضرت امان الله خان په دې پوهيدی چي د امان افغان په نوم يوازينی جريده، چي د سراج الاخبار ځای يی نيولی وو، نه هر وخت د افغانستان ټولو ولاياتو ته ليږل کيدلای او نه د اطلاعاتو په ترلاسه کيدلو کي د خلکو تنده ماتولای سي. هغه د خپلي پاچهی په لومړيو شپو ورځو کي يوازي د آزادو مطبوعاتو تحريک پيل نه کړ بلکه يو مطبوعاتي انقلاب يی راووست. د مطبوعاتو په ساحه کي يی داسي اور ولگاوه او داسي رڼا يی خپره کړه چي تر نن ورځي پوري يي چا د بيرته خاموشولو توان نه دی پيدا کړی. د لومړي ځل لپاره، خلکو ته، د هيواد په تقريبا ټولو ولاياتو کي، پر خپل حکومت باندي د انتقاد کولو زمينه برابره سوه؛ خلکو ته د انتقاد کولو او نظر څرگندولو جرأت ورکړه سو او په انصاف سره ويلای سو چی که دغه منور پاچا نه وای ازاد مطبوعات به ، خدای خبر، چي کله او څرنگه پيل سوي وای. په کال ۱۹۲۰ کي په جلال اباد کي اتحادمشرقي په خپرونو پيل وکړ او په هماغه کال په هرات کي د اتفاق اسلام په نوم اخبار له چاپه راووت. د افغانستان په شمال کي د بيدار په نوم اخبار او په مزار شريف کي د اتحاد اسلام اخبار خپروني پيل کړې. په کال ۱۹۲۱ کي په بغلان کي اتحاد بغلان، په کال ۱۹۲۲ کي په قطغن کي اتحاد خان آباد، په کال ۱۹۲۱ کي په کندهار کي طلوع افغان، په کوهستان کي ستاره افغان په خپرونو پيل وکړ. په کال ۱۹۲۳ کي په کابل کي د حقيقت په نوم اخبار له چاپه راووت او په هماغه کال د انيس په نوم ورځپاني په پښتو ژبه خپروني پيل کړې. گريگوريان ص ۲۴۵

اعليحضرت امان الله خان ملي يووالي ته، چي د ترقی او سمسورتيا بنسټ دی، ډير ښه متوجه وو او تل به يې په خپلو ويناو کي د ملي يووالي تبليغ کاوه. د افغانستان په تاريخ کي ښايی ډيرو لږو پاچاهانو د ملي وحدت له تبليغولو سر دومره څرگنده علاقه ښودلې وي. پاچا امان الله خان کندهار ته د خپل سفر په ترڅ کي د جمعې د ورځي په يوې خطبې کي وويل" هر څوک چي په افغانستان کي اوسيږي، له استثنی پرته، افغان بلل کيږی او د دې هيواد ټول اقوام مسلمانان دي. د هيچا لپاره دا وړ نه ده چي له اسلاميت او افغانيت څخه مخ واړوي او په خپل قوم ونازيږي. د خپل قوم ل امله ځان تر نورو ممتاز وبولي او که څوک قوميت تر اسلاميت لوړ بولي نو د هغه ايمان حتما کمزوری او عقيده يي سسته ده"...

له ښووني او روزني، اصلاحاتو، عدالت، ډيموکراسی او د ښځو له حقوقو سره د اعليحضرت امان الله خان مينه د هغي وينا څخه ښکاري چي اروپايی هيوادونو ته د سفر د پيل په وخت کي يی په کندهار کی له خلکو سره د خدای په امانی کولو په ترڅ کي کړې ده. هغه وويل :لومړی خو زه د خدای تعالی او د هغه له پيغمبر څخه راضي او مشکور يم. بيا نو په داسي حال کي چي اوښکي مي په سترگو کي دي، غواړم تاسي ته ووايم ټولو هغو شيانو ته چي تاسي اشاره وکړه هغه خو لومړی خدای تعالي او دوهم تاسي پخپله کړي دي. زه د خدای تعالی شکر اداکوم او له تاسي څخه مننه کوم او له خدای تعالي او تاسي څخه د نوري مرستي غوښتنه کوم .بهر ته زما د سفر کولو هدف تاسي ته د گټي رسول دي. زه غواړم داسي نوي شيان ستاسي لپاره انتخاب کړم چي موږ يی اوس نه لرو... ده خلکو ته وويل چي له هيواد سره مينه ولری، له خپلي خاوري څخه دفاع وکړی او دا په ياد ولری چی تاسي ټول يو ملت ياست. ده وويل پاچا د امر کولو حق نه لري. دا حق چا له منځه وړی دی؟ ما له منځه وړی دی. ځکه چي خدای تعالي وايی چي موږ بايد له خلکو سره سلا مشوره وکړو. نو زما نصيحت ته غوږ ونيسی او هيڅ وخت د يوه ديکتاتور پاچا د لاندي ژوند مه کوی. خرافات پرستي مه کوی. د مثال په توگه ځينو بيخبرو ملايانو تاسي ته د مذهب ځنځيرونه اچولي دي. دوی تاسي ته د مذهب په باره کی غلط معلومات درکړي دي، او تاسي يی غولولي ياست. تاسي بايد هغه څه ومنی چی خدای تعالی او د هغه پيغمبر امر درته کړی دی. تشي د ملا خبري مه منی.

زه دغه راز درته وایم چي تاسي باید د خلکو ترمنځ توپیر ونه کړی. تاسي ټول یو هیواد او د یوه بل ورونه یاست. زه غواړم په دغه برخه کي ستاسي رایه واخلم. او ټولو خلکو سمدستي لاسونه پورته کړل. زه دغه راز درته وایم چی له خپلو میرمنو سره ښه سلوک وکړی. له هغوی سره بد مه کوی ځکه چی دوی هم خدای تعالی ته امید لري، بشر دی او حقوق لري. تر یوې ښځي زیاتي مه په نکاح کوی ځکه چي تاسي یی ساتلای نه سی. تاسي باید خپل ماشومان ښونځیو ته ولیږی. تاسي باید خپل ماشومان د زده کړو لپاره بهر ته ولیږی. خپله ټوله شته مني د خپلو ماشومانو په ښوونه او روزنه ولګوی. ما چي هر څه درته وویل هغه د خدای تعالی او د هغه د پیغمبر احکام دي .ستیوارټ ص ۳۲۰
کندهار ته د سفر په ترڅ کي د خلکو په منځ کي د هغه له یوې وینا څخه ښکاري چي حکومتي اداري ټولي په فساد کي ډوبي دي. هغه ته اداري فساد له ډیرو پخوانیو وختونو څخه په میراث پاته سوی وو او د ده لپاره ګرانه وه چي په یوازي سره یې د دې مهلک اجتماعي دښمن ریښې ایستلي وای. هغه خلکو ته په وینا کي وویل چی ما د خپل مظلوم او نیستمن رعیت د سر او مال څخه د ظالمانو او تیري کونکو د لاس لنډولو لپاره نظامنامې جوړي کړې. خو څوک په هغه عمل نه کوي او یا سم نه دي وربانديِ پوهیدلي. حاکم د خلکو هستي د ځان بولي او وایی چي خلک باید رشوتونه ورکړي او میلمستیاوي ورته وکړي. ملا وایی خلک باید هغه ته خیراتونه ورکړي او څوک یې باید له حلواخوریو څخه را ونه ګرځوي. کاتب وایی له خلکو څخه پیسې اخیستل د هغه حق دی. قاضي فتوا ورکوي چي د خلکو د دعوو د فیصله کولو په وخت کي چي له هغوی څخه هر څه وغواړم هغه ماته حلال دي. حاکمیت قانون ص ۸۴
اعلیحضرت امان الله خان له یوې خوا د هیواد د عصري کولو او پر مختګ لپاره په هره برخه کي ژور اصلاحات پیل کړل او له بلي خوا، په یوازي سر، د خپلو ټولو مخالفو ملایانو، روحانیونو، خانانو، فاسدو او رشوت خورو مامورینو او داړه مارانو او قاتلانو په غیږ ورغی. هغه فکر کاوه چي که یو زړه ور او وطن پالونکی مشر له جدیت څخه کار واخلي نو غلا، فساد او بې امنیتۍ ته خاتمه ورکولای سي. په داسي حال کي چي تر څو پوري د غلا او بې امنیتي علتونه له منځ ولاړ نه سي یوازي د داړه مارانو په نیولو او په سزا رسولو کار نه کیږي .اعلیحضرت امان الله خان د کندهار د سفر په خاطراتو کي لیکي چی د کندهار امنیت په دې اندازه خراب سوی وو چي که ما ګناه کارانو ته سزا ورکړې نه وای نو امنیت به نه وای راغلی. بالاخره مي د مفسدینو په سزا رسولو او وژلو بنا وکړه او څو ورځي مي د قصابانو په څیر قصابي وکړه. په زړه کي مي وویل چی زه کندهار ته د کار لپاره نه بلکه د قصابۍ لپاره راغلی یم. تر څو چي په څو ورځو کي مي کندهار له اشرارو څخه پاک کړ او ښار آرام سو او په ټول ښار کي نه لوی او نه کوچنی غل لیده کیدی.
اعلیحضرت امان الله خان ټول هغه ظالم خانان، چي دی یحیی خان د مثال په توګه یادوي، په سزا ورسول او ځیني یې اعدام او قتل کړل چي د خپلو ځانونو د ساتلو او دښمنانو د ځپلو لپاره یی غله او داړه ماران ساتلي وه .حاکمیت قانون ص ۲۲۴
د افغانستان په تاریخ کي به هیڅ مشر د خپلو خلکو سره دومره له نیژدې نه وي کښینستلی او دومره د زړه له کومي مینه به یې نه وي ورسره کړې. اعلیحضرت امان الله خان خپل سلطنت د هیواد د اکثریت مظلومانو او غریبانو باله اود کندهار خلکو ته د خپلي هغي وینا په ترڅ کي چي د پچي په اساس یې د عسکري خدمت د ښیګڼو په باره کي ورته کوله وویل" ټول په دې پوه سی چي زما سلطنت د خان او ملا، ملک او مخورینو سلطنت نه دی. بلکه زما حکومت د عاجزانو، غریبانو، کروندګرو او کسب کارانو د ژوند د ښیګڼو دپاره دی. او په هره وسیله چي کیږي د افغانستان د عام ملت د سمسورتیا او خوښیو لپاره به خدمت کوي .څرګنده خبره ده چي کله ټول ملت آرام او خوشاله وي نو خانان او د نفوذ خاوندان به هم ورسره خوښ وي. نن غرمه که څه هم چي څوک به نه وي پوهیدلي چي ما ولي ډوډۍ ونه خوړه خو علت یې دا دی چي ما ولیدل چي تاسي ټول په چمن او د باغ پر سړکونو باندي د جرګې په انتظار ناست واست. او ستاسی خانانو او مشرانو د سلامخانې په برنډه کي ستاسي په مخ کي پر چوکیو او میزونو باندی ډوډۍ خوړله. ما چي دا حال ولیدی نو په زړه کي مي وویل چي زما دي زهر سي! چي ستاسي په مخ کي ډوډۍ خورم" حاکمیت قانون ص ۹۳
اعلیحضرت امان الله خان په کندهار کي د خپلو ویناوو په ترڅ کي څو ځله د خرقې شریفي بست ته، چي غلو او فراریانو به پناه پکښي اخیستله، اشاره وکړه او وې ویل چي د خرقې شریفي حریم د مسلمانانو د عبادت دپاره دی. هغه د قاتلانو او داړه مارانو، چي د خدای او بنده ګانو پر حقوقو یې تیری کړی دی، د پټیدلو ځای نه سي کیدلای. دغه راز یې په هغو روحانیونو ملنډې ووهلې چي ویل به یې له آسمان څخه د دښمن الوتکه په یوه پف را غورځوي، د خاینانو توپونه په چف بندوي او د ماشین ګنو ګولۍ په تف بندوي. ده وویل چي زموږ پیغمبر چي د هغه له رویه تول کاینات پیدا سوي دي له دښمن سره د توري په زور جنګیدی او په جنګ کي یې مبارک غاښ شهید سو. نو دې روحانیونو دا قدرت له کومه کړ. دا خبري که څه هم چي د شریعت له مخي سمي وي خو په دې برخه کي د بیسوادو عوامو لپاره د ملا او پیر خبري، چي دوی له وړوکوالي عادت ورسره نیولی وو، ډیري مهمي او پرحق ښکاریدلې او د ده پر منطق یې غوږ نه سو نیولای .هغه کتاب ص ۸۹

ستونزې او عکس العمل

اعلیحضرت امان الله خان په داسي یوه وروسته پاته ټولنه کي اصلاحات پیل کړل چي په هره برخه کي یی کار ته ضرورت درلود. په افغانستان کي امیردوست محمد خان، امیر شیرعلي خان، د امیرامان الله خان نیکه امیر عبدالرحمن خان او د ده پلار امیرحبیب الله خان هر یوه په خپلو وختونو کي پوځي، اداري، مالي، صنعتي او کلتوري اصلاحات راوستلي وه. نه یوازې د جدی عکس العمل سره مخامخ سوي نه وه بلکه لا یی هرکلی هم سوی وو. خو د امان الله خان اصلاحاتو له هغوی سره توپیر درلود. د هغه اصلاحاتو انقلابي بڼه درلوده او د ټولني هره برخه یی په نظرکي نیولې وه. د افغانستان په څیر یوې وروسته پاته ټولنه کي دغه راز اصلاحاتو قوي مرکزي حکومت، غښتلي او وفادار پوځ، قوي مالي بنسټ او منابعو او د اصلاحاتو طرفدارو یوه یا څو ګوندونو، تبلیغاتي او تنظیمي قوت، ته ضرورت درلود. د اعلیحضرت امان الله خان سره په دې ټولو لازمو وسایلو کي تقریبا یوه هم نه وه. د ښووني او روزني په شمول، د هغه تقریبا ټول اصلاحات انقلابي وه. که یی د ځینو تود هرکلی وسو نو د ځینو سره یی له لومړۍ ورځي مخالفت څرګند سو. که امان الله خان خپله ټوله، او یا زیاتره، توجه د ښووني او روزني او مطبوعاتو خواته اړولې وای او د دې ترڅنګ یی، د هیواد د مالي امکاناتو سره سم، د صنعتي او تجارتي اصلاحاتو ته مخه اړولې وای نو ښایي هم یی د افغانستان د پر مخ بیولو ارمان پوره سوی او هم ښایی د چنداني لوی عکس العمل سره مخامخ سوی نه وای. د ده نیکه امیرعبدالرحمن خان هم په هیواد کی د پیرانو او ملایانو له مخالفتونو سره مخامخ سو. هغه هم د ملایانو او پیرانو امتیازات یا لږ کړل او یا یی له منځه یوړل. حتی د کندهار په خرقه شریفه کي یی د کندهار تر ټولو لوی دیني عالم، ملا عبدالرحیم، په خپل لاس وواژه مګر چا ځکه عکس العمل ښکاره نه کړ چي یو خو یی قوي مرکزي حکومت درلود او بل یی ملایانو ته داسي پلمه په لاس نه وه ورکړې چي هغوی په جوماتونو او کلیو کی د هغه پر ضد کار ورڅخه واخلي.

له اعلیحضرت امان الله خان سره، د خپل پلار او نیکه په څیر، غښتلی مرکزي حکومت او پوځي قوت نه وو. هغه په دغه حال کي هم له ملایانو سره، چي هر ګړی یی له ټولو عامو او بی خبرو خلکو سره تماس درلود او ټولو یی هري خبري ته غوږ ایښود، او حضرتانو سره، چي په سل هاوو زره مریدان یی درلودل، مخامخ سو .که اعلیحضرت امان الله خان، چي په ټول هیواد کي یی د غازي په نوم شهرت او محبوبیت درلود، ملایانو ته په لوی لاس د خپل ځان پرضد د تبلیغ لپاره پلمي نه وای ورکړي ښایی دونه ژر یی د ده قدرت ته صدمه نه وای رسولې. خو هغه د خپل هیواد د دیني عالمانو او ملایانو د خپه کولو ترڅنګ، چي د هر ډول مترقي اصلاحاتو سره یي مخالفت ښودی، خپل پوځ، چي پلار او نیکه یي په ډیرو خواریو روزلی او تنظیم کړی وو، او ده هم د اصلاحاتو په عملي کیدلو کي، ډیر زیات ضرورت ورته درلود، په لوی لاس داسي کمزوری کړی وو، چي بالاخره یی د یوه عادي داړه مار سره د مقاومت کولو او پر شا تمبولو توان نه درلود.

د پوځي جبری خدمت موده یی له دوو کالو څخه دریو کالو ته اوږده کړه. زاړه پوځي قطعات یې، چي ښه روزنه او تجربه یی درلوده، رخصت کړل او ځای یي ځوانانو ته ورکړ. د زړو پوځي قطعاتو عسکرو په میاشت کي شل روپۍ تنخوا درلوده خو ځوانو قطعاتو ته یي په لومړي سر کي د میاشتي دوولس رپۍ وټاکلي او بالاخره یی هغه تنخوا هم په میاشت کي پنځو روپیو ته را کمه کړه. پولادا ص ۷۶ طبیعی خبره ده چي له عسکري خدمت سره د عسکرو او صاحب منصبانو علاقه کمه سوه او پوځ ورځ په ورځ کمزوری سو. میرغلام محمد غبار، چي په هغه وخت کي ځلمی وو او هر څه یي په سترګو لیدلي دي، هم د پوځ، په لوی لاس، کمزوره کیدلو ته اشاره کوي او وایي چي له پوځ څخه هغه تجربه کار او تکړه کسان چي د استقلال په جنګ کي یی توره کړې وه یا له کاره ګوښه سوه او یا حتی بندیان سول او پر ځای باندي یي نایب سالار محمود سامي او هغه ته ورته کسان وټاکل سول. غبار ص۸۱۱ حتی لودویک آدمک خو لا په دې عقیده دی چي امان الله خان د خارجي یرغل خطر نه احساساوه او فکر یي کاوه چي د داخلي مخالفتونو او احتمالي ښوربښونود ځپلو لپاره وړې پوځي قوې ته، چي د هوایی قوې ملاتړ وسره وي، اړتیا لري. ځکه یی نو د الوتکو د اخیستلو په نامه د عسکرو څخه یوه میاشت تنخواوي وګرځولي او هغه تجربه کار صاحب منصبان یي چي لا هم په پوځ کی وه یو په یو له پوځه وایستل. آدمک ص ۸۶

سپه سالار محمد نادر خان د اعلیحضرت امان الله خان له دغو پوځي اصلاحاتو او له پوځ څخه د تجربه کارو صاحب منصبانو د ایستلو او ګوښه کیدلو له پروګرام سره ډیر سخت مخالفت وکړ. خو محمود طرزي، چي د ترکیي ډیر ټینګ طرفدارو او د هغه هیواد د ټولو پوځي اصلاحاتو ملاتړ یي کاوه، د اعلیحضرت امان الله خان د نویو پوځي اصلاحاتو ملاتړ وکړ. زاړه او تجربه کار صاحب منصبان د نادر خان په طرفداري ودریدل او ملکي مامورینو زیاتره د محمود طرزي ملاتړ وکړ. په دې توګه په کابینه کي لومړني جدي درز را پیدا سو. پولادا ۱۱۶

د اعلیحضرت امان الله خان له پاچهی څخه ایله یو کال تیر سوی وو اعتمادالدوله سردار عبدالقدوس خان له کندهار څخه کابل ته د مجددی د کورنۍ دوو مشرانو شمس المشایخ فضل محمد مجددي او نورالمشایخ فضل عمر مجددي ته یو مفصل لیک واستاوه او په هغه کی یې د اعلیحضرت امان الله خان د چټکو اصلاحاتو، مشروطه شاهي نظام او خارجه وزیر

محمود طرزي څخه ژوره کرکه څرګنده کړې او د کندهار له علماوو څخه يې غوښتي وه چې د مشروطه نظام د ردولو او د ټولو مشروطه غوښتونکو د ريښو ايستلو او د قتلولو فتوا تر لاسه کړي. د کندهار ځليرويشتو ديني عالمانو، اوو تنو قاضيانو او دريو سيدانو د سردار عبدالقدوس خان په غوښتنه يوه فتوا صادره کړه او په هغې کې يې مشروطه شاهي يو مردود نظام اعلان کړ خو د مشروطه غوښتونکو د قتليدلو فتوا يې ورنه کړه. د کندهار عالمانو په هغه فتوا کې دغه راز ويلي وه چې قزلباش د قبلې خواته سجده کوي، د قرآن مجيد تلاوت کوي او د شهادت کلمه وايي. ځکه نو هغوی ټول مسلمانان ګڼل کيږي، له هغوی سره نکاح روا ده او د سر او مال ساتنه يې بايد وسي. حقيقت التورايخ ص ص ۳۸۷-۳۸۹
موږ ګورو چي ملايانو، روحانيونو او د زاړه فکر څښتنو عالي رتبه مامورينو د اعليحضرت امان الله خان د قدرت د لوموړيو شپو ورځو څخه د هغه د نظام او اصلاحاتو د مفکورې سره مخالفت پيل کړی وو .اعليحضرت امان الله خان د تبليغاتو لپاره تقريبا هيڅ وسايل په لاس کې نه لرل خو مخالفينو يې هره ورځ، د جوماتونو د ملايانو، امامانو، شيخانو او مريدانو له لارې، خپل د مخالفت آواز تر خلکو پورې، چې تقريبا ټول بيسواده وه، رسولای سوای. د هيواد د عصري کولو په نيت اعلان کړو او روانو کړو اصلاحاتو سره يې وړو او لويو مخالفتونو کرار کرار زور واخيست او، د وطن او ترقی د دښمنانو په لمسون، بالاخره د خوست هغه وسله وال پاڅون پيل سو چي څه کم يو کال يې دوام وکړ. په زرګونو سرونه پکښې ورغړيدل، په زرګونو کورونه تباه سول، ښارونه او کلي لوټ سول او هغه په سل هاوورزه روپۍ چې بايد د اصلاحاتو د پروګرام په عملي کيدلو لګيدلي وای د خوست او شاوخوا سيمو د ښورښونو په کرارولو ولګيدلې.
په خوست کې د ملا عبدالله او ملا عبدالرشيد په مشرۍ ښورښ پيل سو. منګلو او زازيو سمدستي د ښورښيانو ملاتړ پيل کړ. د ښورښ او ناکراريو لمن ډير ژرتر لوګر او غزني پوري ورسيده. په لوګر کي د برکي برک، برک راجان، پل علم ښارونه او کلي چور سول. حکومتي خزانې او جبه خانې د ياغيانو لاسته ورغلې .ښورښ هغه وخت سياسی رنګ واخيست چي د امير محمد يعقوب خان زوی عبدالکريم له هند څخه په پټه ځان خوست ته ورساوه ، له ښورښيانو سره يو ځای سو او ځان يې پاچا اعلان کړ.اعليحضرت امان الله خان له سپه سالار محمد نادرخان څخه وغوښتل چي د جنوبي د ښورښ په ځپلو کي ل خپل نفوذ څخه کار واخلي. مګر څرنګه چي سپه سالار محمد نادرخان د جنوبي له خلکو سره ښه اړيکي درلودل او هغوی د استقلال په جنګ کي ښه همکاري ورسره کړې وه نو د جنوبي د ښورښ له ځپلو څخه يې معذرت وغوښت او اعليحضرت امان الله خان هم هغه د دفاع له وزارت څخه برطرف او پاريس ته يې د سفير په حيث وليږی. حقيقت التواريخ ص ۳۹۹
د اعليحضرت امان الله خان تقريبا ټولو لايقو جنرالانو او لويو افسرانو د دې ښورښ په ځپلو کي برخه واخيستله. د غزني په جبهه کي د دفاع د وزير مرستيال جنرال عبدالعزير خان، داخله وزير غلام محمد خان او جنرال محمد عمر خان جنګيدل. د لوګر په جبهه کي شاه ولي خان او پخوانی صدارعظم ځلوراتيا کلن سردار عبدالقدوس خان او سپه سالار غلام نبي خان چرخي جنګيدل. په ګرديز کي د جنګ وزير محمد ولي خان قومانده ورکوله او محمد صديق خان د علی خيلو پلټني اداره کولې. د کابل والي علی احمد خان په جلال اباد کي د خوګيانيو ملاتړ ترلاسه کاوه. آدمک ص ۸۸
د جنوبي د ښورښ په ځپلو کي د دونه لويو مقاماتو او جنرالانو د برخی اخيستلو څخه ښکاري چي د هغه لمن دونه پراخه سوې وه چي د اعليحضرت امان الله خان سلطنت يې د نسکوريدلو له خطر سره مخامخ کړی وو. دې ښورښ څه باندي نهه مياشتي دوام وکړ. ايله د کال ۱۹۲۵ د جنوري په مياشت کي، په بشپړه توګه، وځپل سو. د دې ښورښ د ځپلو په وخت کي د اعليحضرت امان الله خان د حکومت او پوځ کمزوري ځکه څرګنده سوه چي هغه د خپل منظم پوځي قوت په زور د ياغيانو سره د مقابلې توان نه درلود او د مهمندو، شينوارو، وزيرو، اپريديو او هزاره قومي مليشو څخه يې کارواخيست او د ياغيانو په مقابل کي يې جهاد اعلان کړ .په دې جنګ کي اولس او حکومت ته ډير درانه ځاني او مالي تلفات ورسيدل . تقريبا ۳۵۰۰ کورونه بمباري او وسوځول سول. ۱۵۷۵ تنه ياغيان مړه او ټپيان سول او ځلور سوه ښځې او ماشومان د يخنی او لوږي څخه مړه سول. داسي ښکاري چي د حکومتي قواوو تلفات به هم تر دې کم نه وه. د دې ښورښ په ځپلو پنځه ميليونه پونډه ، چي د حکومت دوه کلن عايدات وه، ولګيدل. امير مجبور سو چي د هيواد د عصري کولو ځيني پروګرامونه پريږدي او د خلکو په نزد يې اعتبار ته هم ډيره صدمه ورسيدله. ګريګوريان ۲۵۵
د کال ۱۹۲۵ د جنوري پر ديرشمه ملا عبدالله، چي په حکومتي تبليغاتو کي يې ګوډ ملا باله، او د هغه ملګری ملا عبدالرشيد ونيول سول. عبدالکريم بيرته هند ته وتښتيدی. انګليسی مقاماتو هغه برما ته تبعيد کړ او لږ وخت وروسته يې په رنګون کي ځان وواژه. اعليحضرت امان الله خان د ملا عبدالله او ملا عبدالرشيد په شمول ۵۳ تنه ياغيان اعدام کړل. په سل هاوو نور نيول سوي کسان يې بنديان او تبعيد کړل. په کابل کي د دې لوی بری په وياړ څو ورځي خوښيو اړ جشنونو دوام درلود.اعليحضرت امان الله خان ښايي دې خبري ته نه وي متوجه سوی چي ويني به وينو نه پريولل کيږي او قبايل ښايي خپل وژل سوي خپلوان تر ډيره وخته پوري له ياده ونه باسي او هر وخت د کسات اخيستلو فکر ورسره وي .بله خبره لا دا چي امان الله خان د خوست د ښورښ په ځپلو کي د جرمني او برتانيې له هوايي قواوو څخه کار واخيست. دې کار هم د هغه په مقابل کي د اولس کرکه زياته کړه او هم يې د ملايانو دا خبره ريښتيا کوله چي امير په زړه کي له کفارو

سره جوړ دی او هغوی یې د ملاتړ لپاره جنګي الوتکي ورکړي دي. دا چې هغه د خپل داخلي ښورښ د ځبلو لپاره د خارجي الوتکو او پیلوټانو څخه کار واخیست او د ښورښیانو سره د مقابلې لپاره یې کافي منظمه قوه نه درلوده او د منګلو او زازیو سره د جګړې لپاره یې د مهمندو، اپریدیو او نورو قومونو د اولسي ملیشو څخه استفاده وکړه خلکو ته د هغه کمزوري څرګنده کړه او سرې ویلای سي چې مخالفین به یې د بل ځل لپاره نور هم زړه ورکړي وي.
د اعلیحضرت امان الله خان لپاره په کار وه چې د نیول سویو ښورښیانو د وژلو، تبعیدلو او بندي کولو پرځای، یا لږ ترلږه ترڅنګ، یې د زیانمن سوي اولس پر سر لاس ور تیر کړی او خلک یې خوشاله کړي وای. حتی زیانمن سویو خلکو ته یې رسیدلي تاوانونه جبران کړي وای. په خپلو هغو اصلاحاتو کي یې چې د ده په مقابل کي د خوست د ښورښ علت، یا لږ ترلږه پلمه، بلل کیدلای سوای ژور تغیرات او تعدیلات رواستلي وای. د خپلو پوځي قواوو کمزوری او بې نظمی ته باید متوجه سوی وای او د خوست د ښورښ څخه وروسته یې خپله ټوله توجه د پوځ تقویه کولو او عصري کولو ته اړولي وای. خو له بده مرغه چي یا یې ښه سلاکاران نه درلودل او یا ښایی خپلو مخالفینو او ښورښیانو ته دونه په غوسه وو چې له نرمی څخه یې کار اخیستلای نه سو.
اعلیحضرت امان الله خان، د دې پر ځای چي خپله توجه د پوځ تقویه کولو ته واړوي او هغه کسان ونازوي چي د ده د حکومت بنسټ او اساس ګڼل کیدلای سو ډېر مهم پوځي کسان یې، چي هم یې د خوست د ښورښ په ځپلو کي لیاقت ښودلی او هم یې د استقلال په جنګ کي کفایت ښودلی وو یا له مرکز او یا وظیفې څخه لیری کړل .د سپه سلار محمدنادرخان او سپه سلار غلام نبي خان چرخي په څیر جنرالان یې په خارج کي سفیران کړل او د سور جرنیل محمدعمرخان ناصري په څیر لایق جنرال یې په بندیخانه دننه کړ. طبیعي خبره ده چي پر قوم، وطن او تر قی مین امان الله خان به دا ټول کارونه، یا اشتباهات، د هغوغلطو مشاورینو په سلا کړي وي چي له غوړه مالی پرته به یې بل هیڅ کمال نه درلود او له هري سلا څخه به یې مطلب د خپلو شخصي ګټو ساتل وه. له بده مرغه چي د قدرت څښتنان او زمامداران معمولا تر ترخو حقایقو او واقعیتونو د خوږو خبرو له اوریدلو سره زیاته علاقه لري. د نړۍ په تاریخ کي د هغو مشرانو او حکمرانانو شمیر زرګونو ته رسیږي چي د حقایقو پر اوریدلو یې غوږونه کاڼه کړي او د نااهلو سلاکارانو د غلطو مشورو له لاسه د نیستی کندي ته لویدلي دي.
ژورنالیسټ او لیکوال محی الدین انیس، چي د هغه وخت ټولي پیښي یې د سر په سترګو له نیژدې لیدلي دي وایی چي هر کله به د یوې مهمي پیښي په باره کي خبر او رپوټ د دربار دیوالونو ته نیژدې سو نو پټ لاسونه به را وغځیول او غوږونه به یې پټ کړل. مثلا د مشرقي ښورښ چي زور واخیست ایله رسمي مقامات خبر سول. او چي کله د سقاو زوی د کابل دروازې ته را ورسیدی نو د هغه د حملې د مخنیوي لپاره ترتیبات ونیول سول. د دې بیخبریو تر ټولو لوی عامل د دربار په دننه کي ناست کسان وه. او د ښورښ د دوام او د سلطنت لپاره د معکوسي نتیجي ښندلو علت هم په دربار کي دننه دغه اشخاص وه، چي نه یې غوښتل پاچا، لکه څرنګه چي دی هغسي، په پیښو خبر سي .بحران ونجات ص ۲۳

اداري فساد
اداري فساد د ټولنو له تاریخ سره تړلی دی. هیڅ ټولنه په هیڅ وخت کي له فساده خلاصه نه وه. فساد اصلا یوه اجتماعي ناروغي ده چي علت یې د انسانانو طبیعي حرص او له قدرت سره مینه ده. د فساد ناروغي په ځینو ټولنو کی د نطفي په حال کي وي او وجود یې چنداني محسوس نه وي خو په ځینو ټولنو کي دونه پراخه سي چي په یوه اجتماعي ستونزه بدله سي او ټولنه د نارغی سرحد ته ورسوي. خو که چیري دا ناروغي دونه پراخه سي چي پولیس له غلو او داړه مارانو، مشران له پولیسو، وزیران له مشرانو او پاچا له وزیرانو سره ملګری سي نو په هغه صورت کي نظام د سقوط او ړنګیدلو سرحد ته رسیږي او کله کله خو بشپړي ټولني سقوط ورسره کوي. د بشر په تاریخ کي په سل ګونو امپراطورۍ او نظامونه د اداري فساد له لاسه کمزوري سوي او له منځه تللي دي. افغانستان هم یوه وروسته پاته ټولنه ده. ډیرو فاسدو حکومتونو یو په بل پسي سقوط پکښي کړی او ډېر ځله د فاسدو حکومتونو د سقوط په نتیجه کي داخلي جنګونه پکښي پیل سوي او د سل هاوو زرو بیګناه انسانانو ویني پکښی توی سوي دي.
اعلیحضرت امان الله خان د رشوت، غلا او خیانت سره سخته دښمني درلوده او رشوت خورو ته یې سختي سزاګاني ورکولې. خو له بده مرغه چي شاخوا یې داسي کسانو احاطه کړي وه چي د خپلو شخصي اغراضو په خاطر یې د هغه له پروګرامونو، قوانینو او فرمانونو سره بشپړ توافق ښودی. د هغه زړه یې په دغه توګه په لاس راوړی او د پاچهی په ټولو کلونو کي یې له خپلو خلکو څخه لیري ساتلی وو .د هغه بر شاوخوا باندي د دې غوړه مالو درباریانو شمیر ورځ په ورځ مخ پر زیاتیدلو وو او په پای کي پاچا له خپلو ریښتونو او هوښیارو دوستانو او له خپلو خلکو څخه په بشپړه توګه ګوښه کړ. مورخین د هغه د حکومت د سقوط یو لوی علت د هغه غوړه مال درباریان او پراخ اداري فساد بولي. دلته به بده نه وي چي د مورخ پروفیسر محمد علي، چي هر څه یې د سر په سترګو لیدلي دي، د کتاب یوه برخه را نقل کړو" ... د دغو اصلاحاتو، چي د پردې یا حجاب لیری کیدل هم پکښی شامل وه، یوه مستقیمه نتجه دا سوه چی فساد او رشوت خوري

ورسره زيات سول. د حکومت يو متوسط مامور، چي مياشتنی تنخوا يې ايله پنځوسو روپيو ته، چي تقريبا ديرش شيلينګه کيدل، رسيدله، مجبور وو چي خپل ځان، ميرمني او اولادونو ته اروپايی جامې واخلي. څرنګه چي د حلالي تنخوا څخه يې دا شيان برابرولای نه سوای نو بيا مجبور وو چي هغه په ناروا وسايلو ترلاسه کړي. په حکومتي مامورينو کی رشوت، اختلاس او غلا عام سول او د دې نويو اصلاحاتو له طرح کيدلو سره د خلکو کړاو زيات سو. د دې نوي زمان او عصر د پيل کيدلو دپاره عجيب او غريب امرونه صادريدل. عادي کسبګر، نانوايان، اشپزان، سکاره والا، اوبښ والا او خرکاران ټول مجبور وه چي اروپايی جامې واغوندي او چا چي سرغړونه کوله هغه ته سخته سزا ورکول کيدله. پوليسو ته امر سوی وو چي هغه کسان جريمه کړي چي اروپايی جامې يې نه وي اغوستي او له عمومي پارکونو او باغونو او ښار څخه يې پسي واخلي.

پوليسو به هر ځای ښځي او نارينه تعقيبول او جريمه کول به يې. يو ځل خو يوه سړي په يوه ورځ کي ديرش ځله جريمه ورکړې وه. ډير خلک له دغه امله د کابل څخه ووتل او ځينو خو بيخی وطن پريښود. د دې نويو اصلاحاتو په نتيجه کي ناوړه اداره پيل سوه او هغه د ښورښ د پيل کيدلو علت سو. په ټولو ملکي او پوځي څانګو کي فساد روان سو. اکثر مامورين بې تجربې او بې صلاحيته وه او خپلي چوکۍ يې په واسطو، رشوتونو او خپلويو لاسته راوړي وې. د لوړو مقاماتو زړونه يې په پيسو او سوغاتونو ترلاسه کړي وه او هغوی د خلکو پر شکايتونو باندي غوږ.ونه کاڼه اچول او د بيت المال د پيسو پر چوريدلو باندي يې سترګي پټولې. حکومتي چوکۍ په پيسو اخيستل کيدلې او، پرته له دې چي د چا لياقت او اهليت دي په نظر کي ونيول سي، هر چا به چي ډيري پيسې تحويل کړې هغه به ښه چوکۍ ترلاسه کوله. چا به چي پيسې تحويل کړې او چوکۍ به يې واخيستله هغه نو اختيار درلود چي په هر ډول يې زړه غواړي خپلي پيسې له خلکو څخه بيرته ترلاسه کړي. هر ډول چوکۍ خرڅېدلې او هيڅوک د رشوت او سوغاتونو په اخيستلونه شرميدل او په دې کي د پاچا او حتی د ملکې تر ټولو عالي رتبه مامورين شامل وه. د دې ناوړه ادارې په نتيجه کي ټول خلک خپه سول او د حکومت په مقابل کي يې د ښورښ کولو په مساعد فرصت پسې کتل. د هغوی شکايتونو او عريضو څکه نتيجه نه ورکوله چي ټولي لوړي چوکۍ هغو فاسدو او بې صلاحيتو مامورينو نيولي وې چي د پاچا پر شاوخوا را ګرځيدلي وه، يوازي غوړه مالي يې زده وه ، د پاچا زړه يې خوشاله ساتلی وو او د هغه د خيالي مفکورو ستاينې يې کولې... هغه مامورين چي پاچا ته يې صادقانه او رينښتوني مشورې ورکو لې، سره له هغه چي د اوږده او شرافتمندانه خدمت سابقه به يې درلوده، استعفی کولو ته مجبور سول او په دې توګه د ناوړي ادارې لمن نوره هم پراخه سوه او ميدان بې ارزښتو او حريصو درباريانو ته خالي سو او نور نو قدرت د هغوی په لاس کي وو "محمد علي ص ۱۰-۷

مورخين د اعليحصرت امان الله خان يوه لويه اشتباه دا بولي چي د خپلي مور سرورسلطان پر خبرو او مشورو يې ډير غوږ نيوی. په داسي حال کي چي هغه تقريبا بيسواده او ساده ښځه وه او د هيواد ل سياست څخه بيخبره وه. د پاچا مور تر بل هر چا د خپلو نيژدې خپلوانو سر مينه درلوده او پاچا هم د هغې په سپارښتنه د حکومت ډيري لويی چوکۍ او د افغانستان ډير حساس ځايونه خپلو بارګزيو ماما خيلو ته وسپارل. کابل د والي محمود ياور او شاغاسي علي احمد به لاس کي وو. کندهار د وزير عبدالعزيز خان، محمد سرورخان نايب الحکومه او عبدالکريم نايب الحکومه او نيک محمد فرقه مشر په لاس کي وو، مزار شريف او هرات د محمد ابراهيم نايب الحکومه او عبدالرحمن فرقه مشر په لاس کي وو او دا ټول بارګزي او د پاچا د مور سراج الخواتين د کورنۍ غړي او خپلوان وه .جنبش مشروطيت ص ۱۶۳

عبدالرحمن لودين په کال ۱۳۰۴ هجري شمسي(۱۹۲۵) کي د امان الله خان د حکومت پر فاسدو مامورينو باندي د انتقادونو له امله له سختو مخالفتونو سره مخامخ سو او په هغه کال يې مرحوم عبدالحي حبيبي ته ويلي وه چي د دولت دستګاه يو مردار ډنډ دی او هرڅوک چي ور داخل سي لړل کيږي. ځکه مي ځان د فساد له هغه ميدان څخه را وايستی . جنبش مشروطيت ص ۱۳۴

اعليحضرت امان الله خان د خپلي پاچهی په لومړيو کلونو کي د رشوت خوړلو او اداري فساد سره سخت مخالفت وښود او هرات او کندهار ته يې د خپلو سفرونو په ترڅ کي ځيني عالي رتبه مامورينو ته سزاوي ورکړې. خو اداري فساد په ټولنه کي ډيری ژوري ريښې ځغلولي وې او د يوه يا څو تنو په برطرفه کيدلو او په سزا رسيدلو يې چنداني چاره نه سوه کيدلای. هغه د هرات امنيه قوماندان د خيانت په جرم محاکمه کړ، په دوولس کاله بند يې محکوم کړ، د خلکو په مخ کي يې جامې ورڅخه وايستلې او تقريبا سل زره روپۍ يې جريمه کړ. دغه راز يې شاه غاسي محمد سرورخان، چي د اعليحضرت د مور پلندر کيدی، بندي کړ. پولادا ص ۱۰۹

اعليحضرت امان الله خان، کندهار ته د خپل پنځه ديرش ورځني سفر په ترڅ کي، د هغه ولايت ټول اداري کارونه پخپله تفتيش کړل. لايقو او صادقو مامورينو ته يې انعامونه ورکړل او رشوت خورو او نا اهلو مامورينو ته يې سزاوي ورکړې. د کندهار د مرافعې قاضي يې په کارونو کي د غفلت، خيانت او له غلو او مفسدينو سره د ملګرتوب په ګناه له قضا څخه موقوف کړ، هغه دولتي مځکه يې چي په غبن يې د ځان کړې وه ورڅخه واخيستله او له ځان سره يې کابل ته ورسره بوت .پخوانی قاضي ملا محمد عثمان خان يې به کارونو کي د غفلت له امله پنځه لس ورځي بندي کړ. د کدني قاضي يې

له کاره برطرف کړ. حاکمیت قانون ص ۱۵۳ نور يي نو ځينو د ټيټو رتبو مامورينو ته له يوې هفتې څخه نيولې تر دريو مياشتو پورې د بند سزا وټاکله .هغه کتاب ص ۱۵۸
په دې حساب نو د پروفيسر محمد علي دا خبره ډيره بيځايه نه ده چې وايي د امان الله خان د پاچهی په ټوله دوره کې چا ونه ليدل چې يو د لوړې رتبې خاوند څوک دې په سزا رسيدلی وي. په داسې حال کې چې دا حقيقت هر چاته څرګند وو چې ډيرو عالي رتبه مامورينو په پټه د بدنامو غلو او داړه مارانو سره لاس درلود او له هغوی سره په ونډه شريک وه .
محمد علي ص ۱۰
مورخ ميرغلام محمد غبار، چې د پغمان په زر کسيزه لويه جرګه کې يې برخه درلوده، د اداري فساد څخه شکايت کوي او هغه د امان الله خان د سلطنت د نسکوريدلو يو لوی علت بولي. هغه وايي چې اکثرو وزيرانو او واليانو رشوتونه اخيستل. خلکو د شکايت کولو لپاره مرجع نه درلوده. د لسو کالو په جريان کې هيڅ وزير، والي او حاکم محاکمه نه سو او بازخواست بيخي له منځه ولاړ. غبار وايي چې ما په لويه جرګه کې ږغ کړل چې تر څو پورې وزيران په قانوني توګه ملي شورا ته جواب ونه وايي او يوازې شاه ته مسول وي ملي شورا خپل مفهوم له لاسه ورکوي. او غلام محی الدين خان ارتي، چې د کابل انتخابي استازی وو، او د جنګي مهماتو د اخيستلو لپاره يې حکومت ته درې سوه زره روپۍ اعانه ورکړې وه، په زوره ږغ کړل چې اعليحضرته! تر څو پورې چې ستاسي په فساد مشهور وزيران محاکمه او غرغره نه سي په هيواد کې هيڅ اصلاحات امکان نه لري. خو د جرګې د استازو دغه راز چيغو هيڅ ځای ونه نيوی .غبار ص ۸۱۳
مرحوم عبدالحی حبيبي وايي زه په کال ۱۹۲۷ کې په کندهار کې د عبدالرحمن لودين په کور کې ناست وم او هغه د تاج محمد بلوچ سره د خبرو په ترڅ کې شکايت کاوه چې پاچا له خلکو څخه ګوښه سوی او يو ديکتاتور ورڅخه جوړ سوی دی .هغه وويل چې ما له دې رژيم سره، چې د يوې ډلې مغرضو او ناپوهو خلکو له لاسه به فنا کيږي، د حزبي ژمنو له امله همکاري وکړه. او خپلې خبرې مې د پاچا او درباريانو تر غوږونو ورسولې. څرنګه چې چا مې پر خبرو غوږ ونه نيوی نو کابل مې هم پريښود او اوس د کنهار په يوه کوڅه کې په خپل پلرني کور کې ناست يم. مګر تاسي چې د شاه او درباريانو سره اړيکې لرئ زما له خوا ورته ووایاست
گر اين مکتب اس و اين ملا کار طفلان خراب می بينم
ډير ژر به داسي ورځ راسي چې نه به زه يم، نه به ته يي او نه به فخر رازي .جنبش مشروطيت ص ص ۱۶۸-۱۶۷
مورخ ميرمحمد صديق فرهنګ د اعليحضرت امان الله خان په باره کې ليکي چې هغه په لومړي سر کې ډير ساده ژوند درلود، ډير زيات کار يې کاوه او د عيش او نوش څخه بيزاره وو، ځکه يې نو په خارج او داخل کې محبوبيت درلود. فرهنګ ليکي چې هغه د پاچهی په وروستيو کلونو کې ډير زيات تغير وکړ. د سات تيرې او فيشن سره يې سخته علاقه پيدا کړه او خپل همکاران يې هم دغه راز ژوند ته تشويقول. د هغوی لپاره په عادي تنخوا د عيش او نوش ژوند کول غير ممکن وو .کرار کرار يې رشوت خوړلو او فساد ته لاس واچاوه. ګواکې شاه پخپله په غير مستقيمه توګه خپل همکاران فساد ته تشويق کړل. شاوخوا ته يې غوړه مال او نالايق خلک راغونډ سول او د هغو غوړه ماليو د ده د تشخيص پر قوه باندې بده اغيزه وکړه. لاره ورڅخه ورکه سوه او د اصلاحاتو په پروګرام کې يې له اصلي موضوعاتو څخه فرعي موضوعاتو توجه واوښتله .فرهنګ ص ۵۵۲ فرهنګ د اصلاحاتو د ناکاميدلو او اغتشاش د پيل کيدلو يو علت د پاچا په مزاج او طبيعت کې دغه منفي تغير بولي.
اغتشاش
په افغانستان کې په کال ۱۹۲۸ کې يو لوی او عمومي ښورښ پيل سو چې د هغه په نتيجه کې د اعليحضرت امان الله خان سلطنت سقوط وکړ. د دې ښورښ زياتره پړه پخپله د اعليحضرت امان الله خان پر غاړه اچوله کيږي. هغه د خوست د ښورښ ۵۳ تنه مشران او مهم کسان اعدام کړل او په سل هاوو تنه يې تبعيد او يا د بنيدخانو شومه کړل او کله چې عبدالهادي داوي ورته ويلي وه چې بهتره به دا وای چې دا کسان يو ځل محاکمه سوي او بيا په سزا رسيدلي وای ده په خندا جواب ورکړی وو چې زه خو د امير عبدالرحمن خان لسمی هم يم. عطايی ص ۱۹۵
کله چې هغه ځان د عبدالرحمن خان لمسی باله نو په کار وه چې تر پايه يا ډيره وخته يې د خپل نيکه له تاکتيکونو څخه کار اخيستی وای او چې هر ډول پاليسي يې غوره کولای پر هغې باندې يا تر پايه يا تر ډيره وخته درېدلی وای. خو ده له يوې خوا د خوست د ښورښ مشران او ملايان تبعيد کړل او بلې خواته يې د ښورښ څخه وروسته د پغمان په دوهمه لويه جرګه کې د خپلو اصلاحاتو ډيرې زياتې مادې بيرته تعديل کړې. ده بنايي غوښتل چې ګوندې په دې توګه به ملايان او يا د منګلو او زازيو خلک خوشاله کړي. مګر هغوی يې خوشاله نه بلکه ډير بيځايه زړه ور کړل. ګواکې د څو زرو ملکي کسانو، باغيانو، عسکرو او ځوانانو وينې هسې بيځايه توی سوې او د حکومت دوه کلن عايدات اوبو يووړل. اعليحضرت امان الله خان د دې پرځای، چې په راتلونکې کې د دغه راز نورو بد مرغو پيښو د مخنيوي لپاره د خزانې بيرته ډکولو، د پوځ تقويه کولو او د ادارې بهترولو ته متوجه سي. خزانه يې په بيځايه لګښتونو نوره هم تشه کړه، د پوځ تقويه کولو ته يې تقريبا هيڅ توجه ونه کړه او د ښو او لايقو سلاکارانو په ليرې کولو او بې کفايته او نا اهلو کسانو په مقررولو سره يې

اداره، په لوی لاس، د فساد پر لور روانه کړه.
محمود طرزي، د خوست له ښورښ څخه لږ وروسته، په کال ۱۹۲۵ کي وويل چي د امان الله خان سياسی قوت ډير سخت کمزوری کيږي. محمود طرزي دا احساس کړی وه چي د امان الله خان د عصري کولو د پروګرام لپاره لازم سياسي اساس نسته. ده وويل چي امان الله يوه ښايسته ماڼی جوړه کړه خو اساس نه لري. که يوه خښته ورڅخه ليري سي ټوله ماڼی نړيږي .پولادا ص ۱۵۴
سپه سالار محمد نادرخان چي، د خوست د ښورښ په ځپلو کي د برخي نه اخيستلو له امله يې، د دفاع د وزير په حيث خپله وظيفه له لاسه ورکړې وه د انګلستان د سفير فرانسيس همفريس کورته ورغی او هغه ته يې وويل چي د امان الله خان اصلاحات به ځکه ناکام سي چي هغه د خلکو د عنعناتو او کلتور سره مخالف دي .ټول خلک فکر کوي چي حکومتي اصلاحات د اسلام مخالف دي او ملايان ځکه له دغو اصلاحاتو سره سخته دښمني کوي. ستيوارټ ص ص ـ ۲۵۴-۲۵۳
سپه سالار محمد نادرخان د انګريزانو د سفير د خوشالولو لپاره هغه ته وويل چي، د برټانيې د امپراطورۍ د دوستی او ملګرتيا پرته، زما په هيواد کي هيڅ ډول پرمختګ ممکن نه دی. هغه کتاب ص ۲۵۵
اعليحضرت امان الله خان په داسي وخت کي د غلام نبي خان چرخي او سورجرنيل محمدعمرخان په څير غښتلو او جانبازو جنرالانو، سپه سالار محمد نادرخان او محمود طرزي په څير هوښيارو سلاکارانو او مشرانو او عبدالرحمن لودين او عبدالهادي داوي په څير پاک نفسو او مبارزو مامورينو او دوستانو څخه مخ واړاوه، او په دې توګه يې د خپل لړزان حکومت ستني نوري هم ولړزولې.
داسي ښکاري چي په افغانستان کي د ژور تحول او پراخو اصلاحاتو، له ستونزو او پيچومو، ډک کار ته اعليحضرت امان الله خان يوازي پاته وو. هغه چي د کار خلک وه هغه يې له صحنې وايستل او هغه چي په صحنه کی پاته وه يا نا مرده او خودغرض ملګري او يا پخپلو کي په جګړو لګيا اشخاص وه، چي شخصي اختلافاتو ته يې د هيواد تر ګټو زيات اهميت ورکاوه. سردار عبدالقدوس خان لومړی سړی وو چي د حضرتانو د کورنی په لمسون او سلا يې د کندهار له ديني علماوو او قاضيانو څخه د مشروطيت د نظام پر ضد فتوا ترلاسه کړه او په دربار کي يې د چټکو اصلاحاتو د طرفدارانو او محافظه کارانو ترمنځ درز واچاوه. سردار شيراحمد خان، چي خارجه وزير کفيل، وروسته د ملي شورا ريس او په پای کي د امان الله خان له خوا د صدراعظم په حيث پيشنهاد سو مګر درباريانو يې د مقرريدلو سره سخت مخالفت وکړ، د سردار عنايت الله خان سره ډير سخت مخالف وو او په مقابل کی والی علي احمد خان له سردار شير احمد سره دونه مخالف وو چی ويل هغه بايد ويشل سي او ډير ژر وويشتل سي .ستيوارټ ص ۳۰۲ پخپله سردار شيراحمد خان هم د شينوارو د ښورښ په ځپلو کی منفی رول ولوباوه، هم يې د سقاو له زوی سره همکاري وکړه او وروسته د هغه سلاکار وو او کله چي محمد نادرخان قدرت ته ورسيدی د هغه سلاکار او بيا په تهران کي سفير وو. ګواکي عمر يې ټول په دسيسو کي تير کړی وو. سپه سالار محمد نادرخان او د هغه وروڼه د محمود طرزي، غلام نبي خان چرخي ، محمد ولي خان او محمود سامي سره دونه مخالف وه چي اروپا ته يې د اعليحضرت امان الله خان سره د کتلو په وخت کي افغانستان ته د ستنيدلو لپاره د دغو کسانو د برطرفه کولو غوښتنه وکړه .هغه کتاب ص ۳۲۹ په مقابل کي په دربار او کابينه کي ټول هغه غوړه مالان او فاسد مامورين، چي يوازي د خپلو جيبونو د ډکولو غم ورسره وو، د محمود طرزي په شمول، د ټولو باتجربه او کاري اشخاصو سره مخالفت کاوه او پاچا يې هر ګړی هغوی ته بدبين کاوه. د شينوارو د ښورښ د ځپلو په عملياتو کي د شيراحمد خان او والي علی احمد خان دسيسو او خيانتونو د اماني نهضت شيرازه ولړزوله. والي علي احمد هغه ملا ته چي د خوست په ښورښ کي يې ډير لوی لاس درلود تر نيول کيدلو مخکي اطلاع ورکړه او هغه په تيښته بريالی سو. همدغه ملا وروسته د شيراغا مجددي سره په ديره اسمعيل خان کي يو ځای سو او د اماني نهضت پر ضد پروپاګنډه کي يې برخه ورسره واخيستله .هغه کتاب ص ۳۳۱ محمد ولي خان، چي اعليحضرت امان الله خان ډير زيات باور ورباندي درلود، سفير، خارجه وزير، د دفاع وزير او اروپا ته د خپل سفر په وخت کي يې نايب السلطنته مقرر کړی وو، د سقاو د زوی د ښورښ په وخت کي له هغه سره همکاري وکړه. د سقاو زوی په يوه عام مجلس کي د هغه له همکاريو څخه منته وکړه او هغه توپک يې مجلس ته وښود چي محمد ولي خان د ښورښ په وخت کي ورکړی وو. هغه کتاب ص ۵۲۹ جنرال محمود سامي چي اعليحضرت امان الله خان ډير نازولی وو او تر ډيرو زياتو کسان يې باور په درلود، کله چي د سقاو زوی قدرت ته ورسيدی، سمدستي يې د هغه د قواوو د روزني او رهنمايي وظيفه پر غاړه واخيستله. خپل ټول پوځي مهارت يې د سقاو د زوی د رژيم په اختيار کي ورکړ او په ټول اخلاص يې خدمت ورته کاوه . ستيوارټ ص ۵۵۱ اعليحضرت امان الله خان د شينوارو د ښورښ د کرارولو لپاره غلام صديق خان چرخي او والي علی احمد وليږل. علي احمد ويل چي غلام صديق چرخي، له خپل پاچا سره ناځواني وکړه او ياغيان يې نور هم ولمسول. کله چي دواړه له هغه ماموريت څخه ناکام را ستون سول نو د شينوارو او نورو قبايلو د ښورښيانو شرايط يې امان الله خان ته راوړل او په هغو کي د پاچا د تقريبا ټولو اصلاحاتو د لغو کولو د غوښتني ترڅنګ دا غوښتنه هم شامله وه چي پاچا به خپله ملکه ثريا طلاقوي، د محمود طرزي ټوله کورنی به له وطنه باسي او د برټانيې له سفارت څخه پرته به ټول خارجي

سفارتونه بندوي .پولادا ص ص ۱۷۰-۱۷۱ د محمود طرزي، ثریا او د برتانیي د سفارت په برخه کي د شینوارو له څرګندونو او غوښتنو څخه ښکاري چي باید په هغوی کي والي علی احمد لاس درلودلی وي. ځکه چي هغه هم د محمود طرزي له کورنۍ سره مخالف وو او هم یې په کابل کي د برتانیي شارژدافیر ته دونه چاپلوسي کړې وه چي هغه په خپلو یاداشتونو کي دسیسه کار بللی وو.
والي علی احمد د کال ۱۹۲۷ د مي د میاشتي پر څوارلسمه د برتانیي شارژدافیر باسیل ګولډ ته ویلي وه چي د افغانستان د لویو ولایاتو خلک او د پوځ ډېره زیاته برخه د امان الله خان له اصلاحاتو څخه ناراض دي. له ده سره د قبایلو خلک جوړ دي. دوی د امان الله خان په مقابل کي د یوې کودتا ترتیب نیولی دی .پلان ډېر پر مخ تللی دی خو بشپړ لا نه دی. له ده سره دا اندیښنه ده چي د کودتا په صورت کي به روسیه مداخله وکړي. که د کودتا په وخت کي برتانیه دونه مرسته وکړي چي روسیي ته د مداخلي اجازه ورنه کړي نو دی ضمانت کوي چي په کودتا کي به هیڅ ویني تویی نه سي. ګولډ به خپلو یاداشتونو کي لیکلي دي چي هیڅ وخت یې داسي دسیسه کار نه وو لیدلی چي دونه سپیني خبري یې کړي وي. دی وایی علي احمد ته یې وویل چي خپل پاچا ته وفادار پاته سي. په کابل کي د برتانیي سفیر همفریس، چي دا وخت په لندن کي وو، او له دغه مجلس څخه خبر سو نو وې ویل چي علي احمد خان ده ته هم دغه راز خبري کړي دي خو د هغه خبري هیڅ اهمیت نه لري او هغه یو لاپک دی. ستیوارټ ص ص ۳۱۵-۳۱۴
سپه سالار محمد نادرخان، چي باید له امان الله خان سره یې د هیواد په ابادولو کي د زړه له کومي مرسته کړې وای، له بده مرغه، خپله زیاتره توجه خپلو شخصي ګټو او په دربار کي له مخالفینو سره دښمنیو ته اړولې وه. تر ټولو بده لا دا وه چي د خپل هیواد د ستونزو او د اعلیحضرت امان الله خان د اشتباهاتو په باره کي یې هر وخت په کابل کي د برتانیي له سفیر فرانسیس همفریس سره د زړه خواله کوله. هغه د خوست د ښورښ په وخت کي همفریس ته ویلي وه چي د افغانستان استقلال او نیکمرغي د برتانیي له مرستو او دوستی پرته امکان نه لري. هغه کتاب ص ۲۵۳ نادرخان له دي ملاقات څخه څه کم دوه کاله وروسته په روسیه کي د برتانیي له سفیر سر ریچارډ هوګسن سره وکتل او هغه ته یې وویل چي په کابل کي د ده وجود لازم دی او دی به خپل کوښښ وکړي چي له برتانیي سره ښه تفاهم ترلاسه کړي. ځکه چي د ده د هیواد استقلال یوازي د برتانیي سره د تفاهم له لاري تر لاسه کیدلای سي. تر ټولو بدمرغه او شرمونکي خبره خو لا دا ده چي نادرخان په هغه مجلس کي د برتانیي سفیر ته پیشنهاد کړی وو چي د کونړ سیند باید د افغانستان او برتانوي هند ترمنځ د پولي په حیث ومنل سي. یعني افغانستان برتانوي هند ته په زرهاوو کیلومیتره مربع نوره مځکه هم پرېږدي .هغه کتاب ص ۳۰۵
تقریبا په همدغه شپو ورځو کي د نادرخان ورور محمد هاشم خان په ماسکو کي د برتانیي سفیر هوګسن ته ویلي وه چي په افغانستان کي په ډېره نیژدې راتلونکي کي انقلاب کیږي. امیر نه تصمیم نیولای سي او نه ټاکلي پالیسي لري؛ د روسیي تر نفوذ لاندي دی او د خپل هیواد سره د خیانت کولو لاره یې انتخاب کړې ده .هغه کتاب ص ۳۰۷
په داسي حال کي چي په افغانستان کي عالي رتبه مقاماتو، جنرالانو، سفیرانو او وزیرانو، چي د اعلیحضرت امان الله خان د دولت د ستنو حیثیت یې درلود، د خپلو شخصي ګټو لپاره د انګریزانو سره تماسونه ټینګ کړي وه، او لا موږ خبر نه یو چي انګریزانو به په ټیټ رتبه مامورینو او ملایانو کي څومره نفوذ کړی وو، د حکومت ځینو مامورینو او ملایانو د شوروي اتحاد د استخباراتو له اداري(ګي، پي،او) سره تماسونه ټینګ کړي او نغدي پیسي یې ورڅخه اخیستلې .شوروي اتحاد په کال ۱۹۲۵ کي په افغانستان کي یوه پراخه جاسوسي شبکه جوړه کړه. په دې شبکه کي، پر عادي کسانو او مامورینو برسیره، د کابل مستوفي او د پولیسو ریس هم شامل وه. د پولیسو ریس د میاشتي شپږ سوه روپۍ تر لاسه کولې او ټول هغه کسان یې بندیانول چي د ګي پي او مامور د انګریزانو د طرفدارانو یا جاسوسانو به نوم ورپیژندل. په دې توګه ډېر کسان په بندیخانو کي واچول سول. خاطرات آقابکوف ص ۸۱-۸۲
په افغانستان کي د شوروي اتحاد د استخباراتو د اداري ګي پي او استازي اقابکوف، چي په کال ۱۹۳۰ کي فرانسي ته وتښتیدی او هلته یې خپل خاطرات چاپ کړل، په کال ۱۹۲۵ کي د شوروي د سفیر په امر له شیخ الاسلام، چي نوم یې نه یادوي، تماس ټینګ کړ. البته شیخ دونه زوړ او کمزوری وو چي زامنو تر اوږو نیولی مجلس ته راوستلی وو. شیخ له آقابکوف سره ژمنه وکړه چي ازاد قبایل به ولمسوي او هلته به یو پارتیزاني جنګ پیل کړي او خپلو دوستانو ته به ووایی چي د انګلیسانو د اورګاډو پټلۍ، پلونه، ودانۍ او نور تاسیسات تخریب کړي. خو د دې عملیاتو لپاره سل زره روبلونو، پنځه زره ټوپکونو او پنځه سوه زره مرمیو ته اړتیا لري. په ماسکو کي د ګي پي او مرکز د شیخ غوښتني ومنلې خو د وسلو له لیږلو څخه یې، د ډیپلوماتیکو جنجالونو د پورته کیدلو له ویري معذرت وغوښت.
هغه کتاب ص ۸۳-۸۵
څرنګه چي شیخ الاسلام ډېر کمزوری وو او د روژې د نیولو له امله وفات سو نو آقابکف د هغه له زامنو سره مذاکراتو ته دوام ورکړ. هغوی ته یې وظیفه ورکړه چي د جلال اباد او غزني تر منځ سیمه دي څاري او د حکومت د یوه مامور، هندي اصله، مولوی منصور تر نظارت لاندي دي کار کوي. هغه کتاب ص ۸۵

د شیخ بل زوی، چي په کابل کي يي ژوند کاوه، اقابکف ته پیشنهاد وکړ چي د دوو زرو روپیو په بدل کي به د افغانستان د خارجه وزارت شیفر شوروي اتحاد ته تسلیم کړي. خو ماسکو خپل مامور ته ویلي وه چي هغوی کلونه مخکي د افغانستان د خارجه وزارت شیفر تر لاسه کړی دی .هغه کتاب ص ۸۶
موږ ته معلومات نسته چي شوروي اتحاد به، کلونه مخکي، د خارجه وزارت شیفر د چا په وسیله تر لاسه کړی وي. خو داسي ښکاري چي د هغوی د جاسوسي شبکه له آقابکف څخه ډیر مخکي په کابل او ښایی نورو سیمو کي فعاله وه. دغه راز څرنګه چي د انګلیسانو او نورو لویدیځو قوتونو جاسوسان له خپلو ادارو څخه نه دي تښتیدلي او خپل خاطرات يي نه دي چاپ ته نه دي سپارلي نو موږ نه پو هیږو چي هغوی به په کابل او د افغاانستان په نورو سیمو کي له چا سره پټ تماسونه درلودل. خو د آقابکف له خبرو څخه څرګندیږي چي په کابل او نورو سیمو کي د انګلیسانو شبکه له ده نه مخکي فعاله وه ځکه خو دی د پولیسو ریس ته، وخت په وخت، د هغو کسانو نومونه ورکوي چي د انګلیسانو د حکومت لپاره کار کوي.
د هیواد بانفوذو کسانو او د اعلیحضرت امان الله خان نیژدې همکارانو، چي هغه د ځینو په دوستی زړه تړلی وو، د هغه د اصلاحاتو د پروګرامونو د ناکامولو او د هغه د پرزولو لپاره په داخل او خارج کي دسیسي کولي. امان الله خان او د هغه اصلاحاتو ته وفادار او کاري خلک د دربار د دسیسو قرباني سوي او له صحنې لیري سوي وه. حضرتانو او ملایانو، د اصلاحاتو د اعلانیدلو له لومړی ورځي، له هغه سره خپله دښمني اعلان کړې او په هر جومات او ټولنه کی يي، په پټه او ښکاره، د هغه پر ضد تبلیغات کول او په هره ګوښه کي يي بیسواده وګړي او قبایل ورته پارول. په دربار او د حکومت په مهمو ادارو کي غوړه مالانو او فاسدو رشوت خورو مامورینو ځای نیولی وو، چي هره شیبه يي هغه ته د خیریت رپوټ ورکاوه. امان الله خان خپلو ملګرو ته له خپلو عینکو څخه کتل او په هر چا کي يي د وطن پالني جذبه لټوله. له بده مرغه چي هغه جذبه له هر چا سره نه وه او دی ټولو ستونزو ته یوازي پاته وو او یا يي ځان په لوی لاس یوازي کړی وو.
په دغو شرایطو کي بهر ته د امان الله خان څه باندي شپږ میاشتنی سفر ښایی د هغه د قدرت د کلونو په سترو اشتباهاتو کی وشمیرل سي. د هغه ټولو داخلي دښمنانو، په تیره بیا د حضرتانو کورنۍ، د هغه د پرزولو لپاره په ټولو پښتني سیمو کي تبلیغات پیل کړي وه او نادرخان او هاشم خان د هغه د سلطنت او قدرت د پای ته رسیدلو او په وطن کي د انقلاب د جوړیدلو پیش بینی کړي وي. بهر ته د امان الله خان د سفر په باب بشپړ تفصیل د دې مضمون له حوصلې څخه وتلی کار دی. خو دونه ویلای سو چي دا سفر هم افغانستان ته په مالي لحاظ ګران پریووت او هم يي د امان الله خان د دښمنانو تبلیغاتو او پروپاګنډونو ته ښه مواد برابر کړل. له هند څخه نیولي تر مصر، ایټالیې، برتانیې، جرمني، فرانسي، شوروي اتحاد، ترکیې او ایران پوري په ټولو هیوادونو کي د افغانستان د ټولواک ډیر تود هرکلی وسو او امان الله خان خپل هیواد په نړۍ وپیژاند .امان الله خان اروپایی هیوادونه په خپلو سترګو ولیدل او په زړه کي يي په خپل هیواد کي د اصلاحاتو راوستلو اوربل سو. په جرمني، فرانسي، برتانیې او شوروي اتحاد کي يي د مرستو وعدې ترلاسه کړي او له ځان سره يي ژمنه وکړه چي هیواد ته له ستنیدلو سره به د اصلاحاتو امن پراخوي او اقداماتو ته به زور ورکوي.
خو ده ایله د اروپا سفر نیمایی ته رسولی وو چي د هغه د ښایستي ملکې د لوڅ مخ او لوڅو مړوندونو عکسونه تر قبایلي سیمو پوري ورسیدل. حتی ویل کیږي چي په ځینو ځایونو کي د هغه د اصلاحاتو دښمنانو د ملکې د سر برخه د لوڅو ښځو په عکسونو پوري نښلولې او چاپ کړې وه او د پروپاګنډ لپاره يي کار ورڅخه اخیست.
امان الله خان لا په برتانیه کی وو چي په قبایلي سیمو کي يي د ستونزو په باره کي خپاره سوي رپوټونو ولوستل. هر چا فکر کاوه چي هغه به خپل د اروپا سفر لنډ کړي او هیواد ته به ستون سي مګر هغه په پوره زړه خپل سفر ته دوام ورکړ او د شوروي اتحاد، ترکیې او ایران له لاري وطن ته ستون سو. د برتانیې د واکمنانو د خوښي په خلاف يي شوروي اتحاد ته سفر وکړ. د هغه هیواد له ډیرو مشرانو سره يي وکتل، ګواکي دا يي وښودله چي افغانستان یو مستقل هیواد دی او چي د پاچا يي هر ځای ته زړه وغواړي تللای سي. هغه په ترکیه کي د مصطفی کمال اتا ترک سره وکتل، او دا چي وطن ته د بیرته ستنیدلو سره سم يي خپلو اصلاحاتو ته زور ورکړ نو، ډیر احتمال لري چي په هغه هیواد کي به د راغلو اصلاحاتو ډیره ژوره اغیزه وربادي سوې وي. اعلیحضرت امان الله خان د کال ۱۹۲۸ د جون پر اوه ویشتمه کندهار ته ورسیدی او کندهار ته د رسیدلو سره سم احساساتي وینا څخه يي ښکاري چي په هیواد کي د ژورو تغیراتو راوستلو لپاره يي ډیر څه په زړه کي درلودل.
"زه اروپا ته د سات تیري او ماشینونو د لیدلو لپاره نه وم تللی. بلکه غوښتل مي چي د ریښتوني ترقی لاري وپلټم. حتي په هغو میلمستیاوو او میلو کي چي زما په افتخار به کیدلي ما د لویدیځو هیوادونو له لویو مشرانو سره د ترقی د لارو چارو په باره کي خبري کولي. ما چي څه زده کړي دي هغه به ډیر ژر ستاسی مخي ته کښیږدم. دا نو د ملت په قضاوت اړه لري چي زما هدف څه وو .زما هدف د هیواد د ژوند بهتر کول وه او که د امان الله او ملکې ثریا شخصي غوښتني او ګټي وې. که له دغه سفر څخه زما هدف شخصي وو نو ملت حق لري چي زما پیشنهادونه رد کړي. مګر څرنګه چي خبره دا سي نه ده نو زما له کندهار څخه هیله دا ده چي تر هر چا دمخه زما پیشنهادونه عملي کړي. کندهار زما د پاچهی تر ټولو

ځايونو ماته ګران دی. يو پلار له هغه زوی سره ډېره مينه لري چي د هغه خبره تر نورو ډېره مني".
امان الله خان وروسته په خپل هيواد کي د ټلګراف څخه شکايت وکړ او هغه يې د لويديځي نړۍ په مقايسه د نشت په حساب وباله.

"اوس نو خپلو سړکونو ته وګورى. ستاسي سړکونه څونه خراب دي. دا ولي؟ علت يې دادی چي زموږ خلک نازک او نازولي دي. کله وايي ډېره سخته ګرمي ده، کله وايي ډېر ساړه دي، کله وايي باران دي او کله نوري پلمې کوي.
تاسي د اروپا تر ښځو ډېر نازک ياست؟ هغوی په کارخانو او فابريکو کي سره اور ته ولاړي وي نه له ګرمۍ، نه له يخنۍ او نه له سخت کار څخه شکايت کوي.دا د شرم خبره نه ده چي د اروپا ښځي د افغانستان تر نارينه وو ډېر کار وکړي؟ ما په خپلو سترګو وليدل چي د اروپا ښځي له نارينه وو سره اوږه پر اوږه کار کوي او په تجارتي، اجتماعي، سياسی کارونو او دفترونو، کارخانو او سياسی کړيو کي به هغوی وګورى چي له ميړونو سره مساوي کارونه کوي .خو د افغانستان ښځي يوازي په دې پوهيږي چي څرنګه په کورونو کی بيکاره کښيني او بل هيڅ نه کوي. ولي به دغه راز يو هيواد وروسته پاته نه وي. په داسي حال کي چي نور هيوادونو چي ښځي يې له نارينه وو سره اوږه پراوږه کار کوي سمسور دي.
افغانستان د روسيې او اينګلينډ په شان دوو لويو قدرتونو په منځ کي پروت دی او يو هم نه غواړي چي دا هيواد پرمختګ وکړي. او دا خبره ډېره طبيعي ده. خکه چي تاسي به هم له خپل ګاونډي هيواد سره دونه مرسته ونه کړی چي هغه تر تاسي قوي سي. ولي به روسيه او يا اينګلينډ ستاسي سره مرسته کوي او تاسي ولي بايد دا انتظار ولرى؟ تاسي ښايی وواياست چي تاسي بيسې نه لرى. مګر نه روسيه او نه اينګلينډ تاسي ته پيسې درکوي.
نو تاسي به څه کوى؟ کوښښ وکړی چي پيسې پخپله پيدا کړی. تاسي په دې هيواد کي هر ډول کانونه لرى. کار وکړی او له هغو څخه ګټه واخلی. شرکتونه جوړ کړی او کارخانې او فابريکې جوړي کړی. يو څه له بازو او يو څه له همت څخه کار واخلی. تر څو چي تاسي پخپله له خپلو ځانونو سره مرسته ونه کړی له نورو سره سيالي نه سي کولای او خپلي ګټی نه سي ساتلای. نو فعال او زړه ور سی.
تاسي که بيکاره کښينۍ خپل هدف ته نه سی رسيدلای. امان الله ستاسي لپاره ټول کارونه نه سي کولای. هغه تاسي ته مشوره درکوي. پر تاسي پوښتنه کوي او تاسي ټيله کوي، مګر تردې اضافه هغه نور هيڅ نه سي کولای. که تاسي له درنو خوبونو څخه ويښ نه سی نو په دې باور ولری چي امان الله به د پرمخ تللي او سمسور افغانستان ارمانونه ګورته ورسره يوسي" سټيوارټ ص ص ۳۷۰-۳۶۹

له سفر څخه تر ستنيدلو وروسته اصلاحات او سقوط

اعليحضرت امان الله خان بهر ته د خپل اوږده، څه باندي شپږ مياشتني، سفر په ترڅ کي د هيوادونو له مشرانو، جمهورورِيسانو او پاچاهانو سره وکتل او په هر هيواد کي يې دونه تود او شانداره هرکلی وسو چي ښايی د ده او ورسره ملګرو تر انتظار به يې هم لوړ وو. اروپا ته د هغه د دې اوږده سفر په جريان کي ورځپاڼو، وخت به وخت او هره ورځ، د هغه د سفر د جريان په باب مضامين او عکسونه خپرول. د پايتختونو په لارو کوڅو کي کله کله په زرهاوو ښځو او نارينه وو د هغه هرکلی کاوه . طبيعي خبره ده چي دې هرکليو به د هغه پر روحياتو اغيزه کړې وي. هغه به يې مغرور او خوخواه کړی وي او داسي فکر به يې کړی وي چي د يوه ستر او ترقي غوښتونکي پاچا په حيثٍ په خپل هيواد کی د هرډول تغير را واستلو توان ورسره دی. د اروپايی هيوادونو پر مخ تللي کلتور او صنعت د هغه په زړه کي د افغانستان د پر مخ بيولو تنده نوره هم زياته کړه او ښايی د همدغه اوږده مسافرت په جريان کي يې په خپل هيواد کي د ژورو، چټکو او آني تغيراتو راوستلو فيصله کړې وي.
اعليحضرت امان الله خان خلکو ته، په هرات او فراه کي هم، د اصلاحاتو او ښځو د حقوقو او اجتماعي دريځ په باب ويناوي کړي وې او چي کله کابل ته ورسيدی نو هم يې د کندهار وينا ته ورته خبري وکړې. د اګسټ پر نهه ويشتمه يې زر کسيزه لويه جرګه را وبلله، څو د ملت سره د خپلو راتلونکو پروګرامونو په باب د زړه خواله وکړي او هغوی ته وښيي چي د اروپا له سفر څخه يې څه تر لاسه کړي دي. د ډيلي ميل خبرياِل رانلډ وايلډ، چي د دغي لويی جرګې په وخت کي حاضر وو، د افغانستان د ليري پرتو سيمو او کليو څخه راغليو وکيلانو باندي د اروپايی لباس او خوليو د تحميليدلو او د هغوی د وارخطايی او خندونکي حالت په باب پرله پسې رپوټونه خپاره کړل. د جرګې په جريان کي سفير فرانسيس همفريس ورته ويلي وه چي هغه بايد ډېر ژر د کابل څخه ووزي. په کابل کي ښايی ډېر ژر حالات خراب سي او که ده ته څه ورپيښه سي نو سفارت يې مسوليت پر غاړه نه سي اخيستلای .وايلډ ص ۱۸۴
اعليحضرت امان الله خان د پغمان په دريمه لويه جرګه کي، چي ۱۰۰۱ تنو استازو برخه پکښی درلوده، د صنعت او تعليم او تربيې پر موضوعاتو برسيره يو ځل بيا د ښځو د ازادۍ مسلې ته ډېر زيات زور ورکړ. د جرګې په جريان کي يې د خپلي ميرمني ثريا او خپلي کشرۍ خور نورالسراج مخونه لوڅ کړل او په دې توګه يې وښودل چي د ښځو د لوڅ مخی په مسله کي پر خپله فيصله ټينګ ولاړ دی. هغه ښځو ته په يوې وينا کي وويل چي ستاسي ميړونه تاسي په بنديخانو کي ساتي او تاسي په ژوندوني ښخوي. زه وايم د حجاب په برخه کي د خپلو ميړونو پر خبرو غوږ مه نيسی. او که چيري

ستاسي مېرونه تاسي په زور د حجاب اغوستلو ته مجبوري او يا مو د سات تيري او تفريح ځايونو ته نه پرېږدي خپل مېرونه وولی او حتی دی حاضر دی چي ښځو ته وسلې ورکړي. سټيوارټ ص ۳۷۷(البته د اعليحضرت امان الله خان دا خبره يوازي د برهان الدين کشککي، چي نادرخان ته د خوش خدمتۍ او غوړه مالۍ له امله، له امان الله خان سره دښمني ښيي، د نادر افغان په نوم په کتاب کي راغلې ده. ص ۳۲۳او سټيوارټ هم ښايي بل مأخذ ونه لري(

د سپټامبر پر پنځمه د لويې جرګې غونډې پای ته ورسيدلې. د جرګې غړو د امان الله خان پيشنهادونه منظور کړل او د هغه تقريبا ټول پلانونه يې ورسره ومنل خو د جرګې اکثريت غړو د هغه دا پيشنهاد چي ويل يې د ښځې دپاره دي د واده کولو سن اته لس او د نارينه دپاره دي دوه ويشت وټاکل سي په کلکه رد کړ. دغه راز يې د نجونو لپاره په داخل او خارج کي عصري غربي تعليم او تربيه رد کړه .ګريګوريان ص ۲۶۰ ګل اغا مجددي پوهيدی چي د جرګې غړي تقريبا ټول خوابدي او د امير د نويو اصلاحاتو ، په تيره بيا د ښځو د لوڅ مخيو، تعليم او تربيې او حقوقو سره مخالف دي. دی پوهيدی چي هغوی ټول به خپلو کليو او باندو ته داسي پيغامونه ورسره يوسي چي په ټولو سيمو کي به امان الله خان ته د مخالفت او بغاوت اورونه بل کړي. پخپله ګل آغا او معصوم مجددي د قاضي محمد عثمان او اوو تنو لويو ملايانو سره په پټه د خوست پر خوا روان سو. د څلورو سووو ملايانو له خوا لاسليک سوې فتوا يې ورسره واخيستله چي امير امان الله خان يې کافر بللی وو. که څه هم چي هغوی په خوست کي ونيول سول او امان الله خان له ګل اغا او معصوم مجددي پرته نور ټول نيول سوي کسان اعدام کړل، خو نورالمشايخ ګل آغا مجددي يې بيرته د شمس المشايخ شير اغا مجددي په غوښتنه خوشي کړ .پولادا ص ۱۷۰ ګل آغا د امان الله خان د غوښتني سره سم د افغانستان څخه ووت او په ديره اسمعيل خان کي يې ځای ونيوی او هلته يې د ساده پښتنو او زرهاوو مريدانو په غولولو او لمسولو، چي دم او چوف او پير او کرامت ته يې د اسماني کتاب او احکامو په څير عقيده درلوده، بناء وکړه.

دا وخت د کابل په شمال کي د کوهدامن، کلکان، استاليف او نورو برخو کي، د حبيب الله کلکاني او سيد حسين په مشرۍ، يوې ډلي غلو او داړه مارانو د لويو لارو امنيت خراب کړی وو. په هغه سيمه کي حکومتي اداره دونه کمزورې وه چي د دې غلو مخه يې نه سوای نيولای.

د جرګې څخه وروسته لنډو شپو ورځو کي په شينوارو کي يو ښورښ پيل سو چي تقريبا د ټولو وروستيو بدمرغو پېښو پيلامه سوه، او کيدلای سوای چي په لومړي سر کي يی په ډيره اساني مخه ونيوله سي، د مرکزي حکومت او ولاياتو ترمنځ له يوې خوا او د ولاياتو او اولسواليو او کليو ترمنځ له بلي خوا مناسب ارتباط موجود نه وو. د مرکزي حکومت دښمنانو او هغو کسانو چي ښايي له حکومت سره به يی خاصه دښمني نه درلوده بلکه له اوضاع څخه به يی ګټه پورته کوله له دغي بې ارتباطی څخه پوره ګټه واخيستله او د مرکزي حکومت او د حاکم او حاکم اعلی پر ضد يی راز راز تبليغاتو او اوازو ګډولو ته زور ورکړ. دې تبليغاتو هغه وخت زيات زور واخيست چي د پغمان د لويې جرګې استازي، چي اعليحضرت امان الله خان غوښتل د هغوی په وسيله خپل پيغامونه تر خلکو ورسوي، خپلی سيمي، شينوارو، ته ورسيدل او د جرګې او د هغې د نويو فيصلو په باب يی داسي تبليغات او پروپاګنډونه وکړل چي د شينوارو د ښورښ اور يی تر پخوا لا تازه کړ. بحران ونجات ص ۳۶ اعليحضرت امان الله خان په دغه راز يوه چاپيرياِل کي، چي نه يی پيغام او نه يی ږغ د خپلو خلکو تر غوږونو رسولای سوای اقتصادي، سياسی، اجتماعي، اداري، نظامي او فرهنګي اصلاحات پيل کړل او غوښتل يی چي په لنډ وخت کی خپل هيواد د سيالانو سيال کړي.

اعليحضرت امان الله خان په داسی يوه وروسته پاته عنعنوی او په دننه کی پر متخاصمو فرقو او قومونو وېشل سوې ټولنه کی اصلاحاتو ته ملا وتړله چی په هغې کی هر اصلاحی پروګرام د يوه انقلاب را وستلو معنی درلوده. د دې اصلاحاتو په پيل کېدلو، تعقيبېدلو او ناکامېدلو کی د اعليحضرت امان الله خان شخصيت او اغېزه تر بل هر څه زيات مطرح دي. دا ځکه چی افغانستان شاهی نظام درلود ، او شاهی نظامونه که هرڅونه ډيموکراتيک هم وای بيا هم پاچا تر ټولو قواو برتر او تر ټولو يې برخه او مسوليت زيات و. په عمومی صورت ويلای سو چی اعليحضرت امان الله خان پر وطن او ترقۍ مين شهزاده و، خو په يوه وروسته پاته ټولنه کی د دونه ژورو او حتی آنی اصلاحاتو د راوستلو دپاره يوازی وطن پالنه او مينه کافی نه وه. اميرامان الله خان بيا هم يو شهزاده وو. هغه د ژوند ترخې او خوږې نه وې ليدلي. هغه ته قدرت په ميراث پاته سوی ، او د اصلاحاتو د پروګرام له جديت څخه يې ښکاري چی د خپل وطن په حالاتو سم خبر نه وو.

د افغانستان په تاريخ کی ښايی ډېرو لږو مشرانو د اعليحضرت امان الله خان په څېر د ټولني په ټولو طبقاتو کی محبوبيت درلودلی وي. يوازي د غازی نوم کافی وو، چی د هغه په مقابل کی هر ډول ښورښ شرعا ناروا کړي او ټول مخالفين يې باغيان وبلل سي. ښايی دغه محبوبيت ، او د ده په نزد د اصلاحاتو حقانيت، هغه دونه مغرور کړی و چی د محمود طرزی په څېر هوښيار او وطن پالونکي او د نادرشاه په څېر تکړه او محتاط ملګري يې خوابدي کړل او د محمد ولی خان، محمود سامي او علی احمد خان په شان احساساتی، غوړه مالو او پر خپلو شخصی ګټو مين کسان يې پر ځان را وګرځول. هغوی اعليحضرت امان الله خان د ټولني له ټولو واقعيتونو څخه بې خبره وساتی او هم يې د هغه د قدرت او ژوند په حساسه مرحله کی ځانونه ورڅخه ګوښه کړل او حتی د دښمن سره يې همکاري وکړه. پولادا ص ۱۲۳-۱۲۱

محمود طرزي، چی د امیر امان الله خان له ناکارو او غوړه مالو درباریانو سره یې چندانی ګوزاره نه سوای کولای، له کابل څخه دعلاج دپاره سویس ته ولاړ. هغه که څه هم چی د اوږدې مودې دپاره په اروپا کی پاته سو، خو له اروپا څخه یې په افغانستان کی هغه څه لیدلای سوای چی امان الله خان د کابل له ارګ څخه نه سوای لیدلای، او یا یې چا د لیدلو مجال نه ورکاوه .محمود طرزي د کال ۱۹۲۷ د ډسامبر د میاشتی څخه مخکی، چی امیر امان الله خان د اروپا او اسیا د اوږدې دورې د پیل کولو دپاره تیاری کاوه، ځان له سویس څخه کابل ته ورساوه او اعلیحضرت امان الله خان ته یې وویل چی د افغانستان څخه په هیڅ توګه او د هیڅ مقصد دپاره د خارج په دونه اوږده سفر روان نه سی، ځکه چی د افغانستان وضع د هغه د دونه اوږده غیابت دپاره مساعده نه ده. دوپرې ص ۴۵۰ خو امیر امان الله خان د هغه مشوره ونه منله او د هغه کال د ډسامبر په میاشت کی د اروپا او آسیا په اوه میاشتنۍ دوره روان سو. اعلیحضرت امان الله خان پر خپله خبره ټینګ ولاړ وو. نه یوازی یې د اروپا د دونه اوږده سفر عزم فسخ نه کړ، بلکه محمد ولی خان یې، چی مخکی یې اروپایی هیوادونو او امریکا ته د سیار سفیر په حیث استولی و، د سلطنت د مقام د کفیل په حیث وټاکی، او سفر یې پیل کړ. پولادا ص ۲۰۱

سړی نه پوهیږي چی امان الله خان به د خپلو اصلاحاتو دعملی کېدلو دپاره د چا پر زور حساب کړی وو. ځکه چی د هغه اداري، پوځی، اقتصادی او اجتماعی اصلاحاتو له هغه څخه د لوړو او کښتو رتبو مامورین ، پوځی افسران، خانان او ملکان او د ټولنی پر عنعناتو مین خلک ټول خوابدي کړي وه. پولادا ص ۱۲۰ .د هغه پر ضد په جوماتونو کی تبلیغات روان وه او لویو ملایانو او پیرانو پر هغه باندی د کفر فتوا لګوله او ده بیا هم خپل اصلاحات په داسی توګه عملی کول لکه چی اصلا څه پیښه سوې نه وي.

په دې کی شک نسته چی ملایان، په تېره بیا پیران، چی هر وخت یې د انګلیسانو، سیکهانو او نورو غیر اسلامی قوتونو او ملکونو په مقابل جګړه کی تر هر چا او منظمو پوځونو او قواو زیاته او فعاله ونډه اخیستې وه، د افغانستان د استقلال د جنګ په وخت کی د اعلیحضرت امان الله خان تر ټولو ټینګ ملګري وه .مګر امان الله خان ته باید دا خبره ښرګنده وای چی پر ملایانو او پیرانو باندی یوازی د جهاد په وخت کی حساب کېدلای سی. او کله چی د افغانستان په ښېر وروسته پاته، بېسواده او پر خپلو عنعناتو باندی میني ټولنی کی د اجتماعی اصلاحاتو، او هغه هم د امان الله خان په ښېر انقلابی اصلاحاتو، حرکت پیل کېږی، نو ملایان او پیران تر ټولو د قوي او خطرناک دښمن په حیث د بې سوادو او بې خبرو خلکو د رهبری بیرغ اخلی. او په هغه صورت کی یوازی منظم او قوي پوځی قوتونه او مرکزی غښتلی حکومت د هغوی په مقابل کی مقاومت کولای سی.

په داسی حال کی چی اعلیحضرت امان الله خان خپل پوځ پخپله کمزوری کړی، او د مرکزی حکومت ډېرو سترو مقاماتو یې د ناراضی او فعالو سیاسی پیرانو ، د شور بازار له حضرتانو، ګل آغا او شیرآغا سره اړیکی درلودل، او د امان الله خان پر ضد دسیسو کی یې برخه ورسره اخیستله .ستیوارټ ص ۳۳۰

بر سېره پر دې چی د امان الله خان د اجتماعی اصلاحاتو په مقابل کی پراخ مذهبی عکس العمل موجود، او تقریبا په هر جوماتت کی پنځه وخته په میلیونو مسلمانانو د هغه په مقابل کی د ملایانو تبلیغات اورېدل. برسېره پر دې چی په اروپا کی د هغه د ملکې ثریا په لوڅ مخ او لوڅو مړوندونو کی اخیستل سوي عکسونه د افغانستان په عنعنوی او بې سواده ټولنه کی لاس پر لاس کېدل، او ټولو خلکو خپل پاچا تکفیراوه، یا یې لږ ترلږه د تکفیر فتوا منله. او برسېره پر دې چی ګل آغا مجددی د څلورو سوو مذهبی عالمانو او مشهورو ملایانو څخه د امیر د کفر فتوا تر لاسه کړې او دافغانستان په اطرافو کی یې خپروله ستیوارټ ص ۳۹۰ امیر امان الله خان د خپلو بې وختو اصلاحاتو د راوستلو په برخه کی له خپل جدیت څخه لاس وانه خیست او په دغه وخت کی یې هم پېغلی نجونی د تحصیل دپاره ترکیې ته واستولې، او په دې توګه یې لګېدلی اور نور هم تازه کړ.

د کال۱۹۲۸ د سپټامبر د میاشتی د وروستیو شپو ورځو څخه د کابل په جنوب ، شمال او ختیځ کی د ښورښونو اورونه ولګېدل. په ختیځ کی د شینوارو او کوچیانو ترمنځ او څو تنو شینوارو د وژل کیدلو په قضیه کي محلي حکومت سمه فیصله ونه کړ؛ه د وژل سویو شینوارو قاتلان کوچیان یې بندیان کړل او څو ورځی وروسته یې بیرته خوشي کړل. حاکم اعلی، چي مخکي هم د رشوتونو په اخیستلو مشهور وو، د شینوارو په ګومان، په دې قضیه کي رشوت اخیستی او د دوی د عزیزانو قاتلان یې خوشي کړي وه. او د بلي خوا په همدغو شپو ورځو کي امان الله خان یو شمیر نجوني په ترکیه کي د تحصیل لپاره انتخاب کړي او د مشرقي له لاري یې د شینوارو په سیمه کي په لاریو موټرونو کي د پیښور خواته بوتلې . شینواري، چی مخکي لا حاکم اعلی ته په قار وه، دې مسلې نور هم وپارول او د ملایانو په هغو فتواوو یې باور راغی چي ویل یې اعلیحضرت امان الله خان کافر سوی دی. پر ملکي او نظامي تاسیساتو یې حملې وکړې او یوه چوڼۍ یې په بلي پسي تسلیم کړه. په لږ وخت کي واړه ښورښ ، چي پخپله شینوارو هم د یوه لوی او عام ښورښ کولو په نیت نه وو پیل کړی، زور واخیست او مرکز ته هغه وخت اطلاع ورسیده چي خبره له خبري تیره وه. مرکزي حکومت د دې ښورښ د کرارولو لپاره شیراحمد خان، د مشرقي د رییس تنظیمه په حیث ورواستاوه. شیراحمد خان د قوې په زور د ښورښ د

کرارولو پر ځای د سرخرود، چپرېهار، خوګیانیو او لغمانیو له قومونو څخه مرسته وغوښته او هغوی ته یې د شینوارو په مقابل کي وسلې ورکړي . محلي خلک یې، چي پخوا لا ملایانو او حضرتانو د حکومت پر ضد تبلیغات او پروپاګندونه ورته کړي وه، په لوی لاس وسله وال کړل او په لږ وخت کي ښورښ ډېر پراخ سیمه ایز شکل واخیست. یاغیانو بالاخره د جلال اباد ښار محاصره کړ او ایله دغه وخت امان الله خان متوجه سو چي د مشرقي ښورښ تر هغه چي مخکي یې فکر کیدی ډېر جدی دی. اعلیحضرت امان الله خان د محمد خان یاور تر قوماندانی لاندي، چي پروفیسر محمد علي یې د دربار یو نازولی بولي او وایي چي په ژوند کي یې عسکري تجربه نه درلوده، د جلال اباد د محاصرې د ماتولو لپاره یو پوځ ور واستاوه. هغه جلال اباد ته د ور تللو او د محاصرې د ماتولو پر ځای د ښار څخه شل میله لیري په نیمله کي تم سو. د جلال اباد قوي چي هر څومره د مرستي غوښتني وکړي محمد خان یاور له ځایه ونه خوځېد؛ تر څو چي په خپل پوځ کي دننه د کوهستانیانو یوې ټولۍ محاصره او بندي کړ او یاغیانو ته یې واستاوه. عسکري قوه ټوله چور سوه. یاغیان نور هم وسله وال او غښتلي سول او څو ورځي وروسته جلال اباد هم د یاغیانو لاسته ورغی. یاغیانوحکومتی پوستي او قشلي چور کړي ، د برتانیې قونسلګري یې چور او وسوځوله. لږې ورځی وروسته قبایلي خلکو چي خپلو په اسانه لاسته راغلو بریاوو مغرور سوي وه اتفاق وکړ. شینواري، خوګیاني او په وروسته کي مهمند او نور اقوام ورسره یو ځای سول او د ښورښ د کرارولو کار د حکومت له واکه ووت. محمد علي ص ص ۱۸-۱۷ اعلیحضرت امان الله خان د کا بل څخه ډېره لویه قوه د شینوارو او مشرقي د دې ښورښ د ځپلو لپاره واستوله. الوتکو پر اولسونو باندي بمباری هم وکړې. خو بمباري نه یوازې چنداني ګټوره نه وه بلکه خلک یې نور هم په قار کړل. موږ مخکي اشاره وکړه چي دا قوه او څو نوري وړې او لویی قشلي د حکومتي مقاماتو د بي کفایتیو، نامردیو او حتی خیانتونو له امله یاغیانو ته تسلیم سوې. په نتیجه کي یاغیان ډېر زړه ور سول او کابل تقریبا بې دفاع پاته سو.

د دفاع وزارت په ډېرتلوار اطرافي خلک عسکری ته جلبول او وسله وال کول خو هغوی که به د جنګ میدان ته ولاړل نو جنګ یې ځکه نه سو کولای چي عسکري روزنه یې نه درلوده او تر ګټي یې تاوان زیات وو ، او کنه نو زیاتره به یا له ښورښیانو سره یو ځای کیدل او یا به له وسلې سره وتښتیدل. محی الدین انیس خو وایی چي د کابل جنګي طاقت صفر ته نیژدې سوی وو او د اطرافو څخه داسي اوازې را رسیدلي چي د خلکو پر عمومی روحیاتو یې ډېر منفي تاثیر کاوه. پر عسکري قواوو باندي د خوګیانیو د حملې په نتیجه کي منظمو قواوو ډېره سخته ماته خوړلې وه او د دفاع وزارت مجبور سو چي هر څه عسکر چي یې درلودل هغه جلال اباد ته واستوي او د یوې لویی حملې مخه ونیسی. بحران و نجات ۵۴-۵۲

حضرتانو او ملایانو په کابل او نورو ښارونو کي خپلو پروپاګندو او د دروغو تبلیغاتو ته زور ورکړی وو. اعلیحضرت امان الله خان له دې پروپاګندونو سره د مقابلې لپاره تقریبا هیڅ وسیله په لاس کی نه درلوده. یو ځل اوازه ګډه سوه چي حکومت آذانونه بندوي او د جوماتونو دراوزې تړي. یا مثلا پاچا کوم پیر او ملنګ ته سپکاوی کړی دی. بحران و نجات ص ۵۵

یوه اوازه په ښارونو کي خپره سوه چي امان الله خان له اروپا څخه د مړو د سوځولو ماشین راوړی دی. تردې مخکي یې یوه بله اوازه ګډه کړې وه او ویل یې چي امان الله خان د مړو څخه صابون جوړوي. عوامو به ویل چي ماړه او خانان په دیرش روپی سوځوي، نیستمن خلک وړیا سوځول کیږي او ملایان د ناروغیو د خپریدلو د مخنیوي لپاره سوځوي. ستیوارټ ۳۹۳

دا اوازې په داسي منظمه توګه خپریدلې چي د هغه وخت لیکوالان او ژورنالیستان په دې باور وه چي رهبري ورته کیږي او له یوه خاص مرکز څخه خپریږي ځکه چي په عین وخت کي به په کابل، لوګر او په ټولو شمالي سیمو کي په یوه وخت کي یو شان آوازه خپره سوه او دغو اوازو د اغتشاش لمبو ته نور هم زور ورکاوه .بحران و نجات ص ۵۵

د مشرقي د سیمو ښورښونه روان وه چي د سقاو زوی حبیب الله کلکاني، چي دا وخت یې په پاراچینار کی سماوار کاوه، خپل ځان کوهدامن ته ورساوه او د خپل پخواني بادار ملک محسن په کور کي دیره سو. د لارو په وهلو او امنیت خرابولو یې پیل وکړ. هغه د حکومتي مامورینو له ناپوهی او اداري فساد څخه ګټه واخیستله. کاروانونه یې لوټل او لوی سوداګران به یې غرونو ته ورسره یوړته کول او بیا به یې د ډېرو پیسو په بدل کي خوشي کول. حکومتي مقاماتو یا تشه تماشه کوله، یا له کلکاني سره شریکان وه او یا دونه بي تجربې وه چي څه یې کولای نه سوای او د وضعیت خطر یې نه احساساوه. د باچا غوره مالو سلاکارانو هغه غولاوه او د خیریت رپوټونه به یې ورکول. ځینو درباریانو د سقاو له زوی سره اړیکي درلودلې او هغه ته یې پیسې او وسلې لیږلې. محمد علي ص ۲۱ د سقاو زوی بالاخره پر حکومتي پوستو او عسکرو باندي حملې پیل کړې او یوه ورځ یې پر هغه حکومتي خزانه باندي چي د مزار څخه کابل ته وړله کیدله حمله وکړه او غونډه خزانه یې غرونو ته یوړته کړه. حکومتي پوځیان د هغه په نیولو کي ناکام سول .بالاخره خبره دې ځای ته ورسیدله چي مرکزي حکومت له هغه سره د مذاکرو کولو ته مجبور سو. حبیب الله کلکاني د مرکزي حکومت له خوا د تنظیمیه هیات د ریس احمد علي خان سره خبري وکړې او له هغه سره یې یوه موافقتنامه لاسلیک کړه. په دې موافقتنامه کي راغلي وه چي

حبيب الله کلکاني به د خپلو شريرو اعمالو څخه لاس اخلي او توبه به کاږي. حکومت به د هغه او د هغه ملګري سيد حسين او نورو انډيوالانو ټول ګناهونه بخښي. کلکاني او سيد حسين ته به د جنرالی رتبه ورکوي. هغوی ته به ۸۲ ميله توپکونه او مرمۍ ورکوي. هغوی هر يوه ته به د کاله ديرش زره افغانۍ او د هغوی ورسره ملګرو ته به د مياشتي ديرش افغانۍ تنخوا ورکوي .بحران و نجات ص ص ۷۵-۷۴
د سقاو له زوی سره تر دې موافقتنامې وروسته د کابل خلک يو څه بيغمه سول او اعليحضرت امان الله خان هغه ته پيغام واستاوه چی، د يوه جنرال په حيث، د مشرقي د ښورښ په ځپلو کي برخه واخلي او خپلي قواوي د والي علي احمد خان سره يو ځای کړي. پاچا غوښتل چي په دې توګه يو دښمن په بل ووهي خو د سقاو زوی پوره هوښيار وو او له دې فرصت څخه يې بشپړه ګټه واخيستله. هغه پوه سو چي مرکزي حکومت دونه کمزوری دی چي د ښورښ په ځپلو کي له ده څخه مرسته غواړي نو د امان الله خان د ليکلي پيغام په اساس يې په قانوني توګه د عسکرو په غونډولو او د حکومتي وسلو په ويشلو پيل وکړ. کله چي ښې قواوي جمع کړې نو خپلي پاليسی ته يې تغير ورکړ او پر کابل باندي يې د حملې لپاره حرکت پيل کړ .محمد علي ص ص ۲۴-۲۳
په دغه وخت کي د تګاب امنيتي وضع هم سخته خرابه سوه او د هغي سيمي خلکو د حکومت سره مخالفت پيل کړ. حتی د تګاب اخندزاده صاحب، چي تر ډيره وخته يې د اعليحضرت امان الله خان طرفداري کوله، له مخالفينو سره خپل ږغ يو کړ. د ژمي په يوه سړه شپه کي څو تنه خانان او د سقاو د زوی ملګري د ملا ويس الدين په قلعه کي را ټول سول. دوه تنه ملايان يې ورسره بوتلل. د سقاو د زوی ملا يې ور وتړله او هغه يې د پاچا په حيث اعلان کړ. بحران و نجات ص ۷۸
د سقاو زوی په سبا د کلکان او کوهدامن خلکو ته خپله پاچهي اعلان کړه . خپل مرستيال سيد حسين يې د جبل السراج د نيولو لپاره واستاوه او پخپله يې د کابل پر لور حرکت پيل کړ. د هغه په مقابل کي هري قوې ماته خوړله او د کال ۱۹۲۸ د ډسامبر پر ديارلسمه يې د ډزو ږغونه د کابل په شاوخوا کي واوريدل سول. د کابل جنګي او پوځي وضع دونه خرابه وه چي که د حربي ښونځي اته لسو تنو شاګردانو د سقاو د زوی پر قواوو ډزي نه وای کړي ښايی په هغه ورځ يې ارګ نيولی وای. د دفاع په وزارت کي نور دفاعي قوت پاته نه وو او د دفاع وزير عبدالعزيز خان لاس و پښه وو. پروفيسر محمد علي وايی چي حتی په دغه وخت کي هم خاينو او غوړه مالو درباريانو پاچاته غلط اطلاعات ورکول او هغه ته يې ويل چي د انديښنې خبره نسته. دا يو څو غله دي او د کابل پر ښار باندي د حملې کولو له جاهلانه عمل څخه پخپله پښيمانه سي. خو امان الله خان پخپلو غلطيو پوه سوی وو او له دې امله ډير پښيمانه وو چي خپل هغه مامورين او افسران يې چي ده د تنګسې او ضرورت په وخت کي حساب وربانديژ کولای سوای له لاسه ورکړي دي. محمد علي ص ۳۲
اعليحضرت امان الله خان ته نه پوځ او نه ملګري پاته وه. د هيواد پر ټولو خلکو يې ږغ وکړ چي د خپل حکومت ملاتړ وکړي او کابل له سقوط څخه وساتي. د هيواد له هري برخي څخه خلک پر پايتخت باندي رامات سول. څوک په دې تمه چي د بري په صورت کي به ګوندي غټ انعامونه ترلاسه کړي او څوک په دې تمه چي د حکومت د سقوط په صورت کي به په چورکي ښه برخه واخلي. د وسلو شاهي ګودامونه پرانيستل سول او ټولو هغو کسانو ته وسلې او مهمات ورکول کيدل چي د خدمت کولو لپاره يې تياری ښود. له دې وضع څخه د سقاو طرفدارانو هم ګټه واخيستله او د عسکري خدمت په پلمه يې وړيا وسلې ترلاسه کړې. محمد علي ص ص ۳۴-۳۳
يوه مياشت وروسته د سقاو د زوی قواوو د کابل د ښار نيژدې شاوخوا سيمي ونيولې. اعليحضرت امان الله خان د جنوري پر څوارلسمه استعفی وکړه او د کندهار پر لور وخوځيدی. خپله پاچهي يې خپل مشر ورو عنايت الله خان ته پريښودله. عنايت الله خان د سقاو سره د سولي لاره غوره کړه او د هغه مجددي په رهبري يې سقاو ته د سولي هيات واستاوه چي کلونه يې د امان الله خان د اصلاحاتو پر ضد دسيسې او تبليغات کړي وه. کله چي مجددي د حکومتي عسکرو مورچو ته ورسيدی نو هغو ته يې وويل چي خبره ختمه ده. امان الله خان استعفی کړې او له کابل څخه وتلی دی. هر څه به په سوله فيصله کيږي. څه عسکرو چي لا يې ښايی د سقاو په مقابل کي د مقاومت خيال درلود خپلي مورچې پريښودلې او خپلو کورونو ته ستانه سول.عنايت الله خان، چي نور په ارګ کي د پاته کيدلو لپاره هيڅ ورته پاته نه وه، استعفی وکړه او د انګريزانو په الوتکه کي، چي سفير همفريس ورته برابره کړې وه، پيښور ته پرواز وکړ. د سقاو د زوی لښکرو ارګ ونيوی او حبيب الله کلکاني د خادم دين رسول الله امير حبيب الله په نوم پاچا سو. په مشرقي کي والي علي احمد خان، چي هغي سيمي ته د ريس تنظيمه په حيث ليږل سوی وو، ځان پاچا اعلان کړ. البته ډير ژر د خوګيانيو او نورو قبايلو له مخالفت سر مخامخ سو او ايله ځان يې ژوندی پيښور ته ورساوه .اعليحضرت امان الله خان بيرته خپل ځان پاچا اعلان کړ او له کندهار څخه يې د کابل د نيولو لپاره عمليات پيل کړل. په دغو شپو ورځو کي سپه سالار محمد نادرخان له فرانسې څخه ځان د برتانوي هند خاوري ته ورساوه او لږي ورځي وروسته د خپلو ورونو شاه ولي خان او محمد هاشم خان سره د افغانستان خاوري ته ننووت.

غلام نبي خان چرخي
د سپه سالار غلام حیدرخان چرخي زوی، سپه سالار غلام نبي خان چرخي د اعلیحضرت امان الله خان تر ټولو وفادار او فداکار ملګری ګڼل کیږي. ګواکي د امان الله خان پوازینی لایق او وفادار منصبدار وو چي تر مرګه یې وفا ورسره وکړه او کله چي اعلیحضرت امان الله خان د هغه د فداکاریو او قربانیو په باب رپوټونه ترلاسه کړي وي نو حتما به یې ارمانونه ور پسي کړي وي.
غلام نبي خان چرخي، چي په دغه وخت کي په شوروي اتحاد کي د افغانستان سفیر وو، د هغه هیواد له حکومت څخه وغوښتل چي له امان الله خان سره په کابل کي د بیرته پاچا کیدلو په لاره کي مرسته وکړي. د شوروي اتحاد د کمونیسټ ګوند سیاسي دفتر په دې باره کي یوه عاجله غونډه وکړه. په غونډه کي د خارجه وزارت مقامات د امیرامان الله خان د بیرته پاچا کیدلو طرفدار وه او د ګي پي او مقاماتو د سقاو د زوی طرفداري کوله او ویل یې چي دا په افغانستان کي د زیارکښانو انقلاب دی او باید چي ملاتړ یې وسي. خاطرات اقابکف ص ۳۱۲
یوه شپه د کمونیسټ ګوند د سیاسي دفتر په هغه غونډه کي چي ستالین، غلام نبي خان او په افغانستان کي د شوروي د سفارت پوځي آتشه پریماکوف برخه پکښی درلوده، فیصله وسوه چي د سره پوځ یوه ډله عسکر دې په افغاني جامو کي د پریماکوف تر قوماندې لاندي افغانستان ته حرکت وکړي. دوی باید په پټه توګه د افغانستان خاوري ته ننوزي او تر کابل پوري دي پر مخ ولاړ سي. د دې لپاره چي د دوی په مقابل کي کوم خنډ پیښ نه سي نو د دې پوځي قوې ظاهري مشري دي د غلام نبی خان سره وي.
څو هفتي وروسته یوه ورځ سهار وختي د ترمز پر سرحدي ښار باندي شوروي قواوو حمله وکړه .سرحدي ساتونکو د شوروي پر الوتکو باندي ډزي ومړې څو عسکرو له الوتکو څخه د ماشیندارانو ډزي ورباندي وکړې او ټول یې ووژل. له دې څخه وروسته یوه اته سوه کسیزه پیاده قوه، چي په تاشکند کي له تر ټولو تکړه قطعو څخه جوړه سوې وه، د افغانستان خاوري ته ننوتل. له دې قوې سره ماشینداران او توپونه ورسره وه. د مزار شریف پر لور یې حرکت وکړ او په لار کي چي یې افغاني پوځیانو مخه ونیوله هغه یې ټول له منځه یوړل. د دې قوې په مقابل کي د مزار شریف په شاوخوا کي مقاومتونه وسول څو ډیر ژر شنډ سول او د شوروی سرو عسکرو، چي افغاني جامې یې په ځان کي وې، ډیر ژر د مزار شریف د ښار کنټرول واخیست. د حملي له پیل څخه د مزار شریف تر نویل کیدلو پوري د افغانانو د تلفاتو شمیر دوو زرو تنو رسیږي. خاطرات اقابکف ص ۲۰۵-۲۰۴
محی الدین انیس هم وایی چي وروستنی مقاومت د سقاو د زوی د ریس تنظیمه له خوا وسو چي له ایبک او تاشقرغان څخه یې دوه زره تنه جمع کړي او د مزار شریف پرښاریې یرغل وکړ. څو له یوې لنډي مقابلې وروسته، سقاویانو ماته وخوړه . بحران و نجات ص ۱۹۷ څو د حیرانتیا خبره دا ده چي محی الدین انیس د سقاویانو د حکومت دا تبلیغ نه مني چي وایی د روسانو قواوو د افغانستان پرخاوره باندي حمله کړې ده او وایی هغه څوک چي را روان وو، روس نه بلکه غلام نبي خان وو. مګر په حقیقت کي د سقاویانو تنظیمیه هیات د وطن پر خاوره باندي د روسانو د حملي د آوازې په ګډولو سره یو لوی چال وواهه. ځکه چي که یې ویلې وای چي غلام نبي خان حمله کړې ده نو خلک به داسي فکر وکړي چي ورور وژنه کیږي او را غونډ به نه سي .هغه کتاب ص ۱۹۶
آقابکف وایی د سقاو د زوی مجاهدین اکثر هغه بخارایی او ترکمن مهاجرین وه چي د مزار شریف په ختیځ کي را غونډ سوي وه او د غلام نبي خان د قواوو د پرمختګ مخه یې نیوله. غلام نبي خان هم د مزار شریف او د ښار د شاوخوا خلک را غوند کړل او د سرو عسکرو سره یو ځای یې د تاشقرغان پر لور حرکت پیل کړ. د تاشقرغان سره نیژدې د دواړو قواوو ترمنځ ډیر سخت جنګ وسو. د سقاو قواوو له شپږ ساعته جګړې څخه وروسته ماته وکړه او تقریبا درې زره تنه یې ووژل سول. د غلام نبي خان او روسانو قواوو په ډیره اسانی د تاشقرغان ښار ونیوی او د خان اباد پر لور یې پرمختګ پیل کړ .خاطرات آقابکف ص ۲۰۵
محی الدین انیس وایی کله چي د مزار په باره کي د سقاو زوی ته خبر ورسیدی نو هغه د کابل د شاوخوا او کوهدامن څخه،په وچ زور، د سیدحسین په مشری، یوه قوه چي شمیر یې څلورو زرو ته رسیدی د غلام نبي خان سره د جګړې لپاره ولیږله. د ایبک په شاوخوا کي د دواړو قواوو ترمنځ یوه سخته جګړه وسوه د سقاویانو قوې ماته وکړه او سره وپاشل سوه. سید حسین د بدخشان خواته عقب نشیني وکړه. له بدخشان څخه یې څو نوري حملي هم وکړې څو ټولي ناکامي سوې. له خلکو سره دا هیله پیدا سوه چي ګوندي غلام نبي خان به هیواد وژغوري. څو له بده مرغه چي هغه ته غلام صدیق خان تلګرام واستاوه چي امان الله خان له وطنه وتلی دی ته هم ووزه. غلام نبي خان هم یوه ورځ وروسته بیرته د روسیې خاوري ته ننووت. بحران ونجات ص ص ۱۹۷-۱۹۸
اقابکف وایی، په داسي حال کي چي جنګ روان وو، مسکو ته خبر ورسیدی چي امیر امان الله خان یو ناڅاپه د سقاو له زوی سره له مبارزې څخه لاس اخیستی دی او له کندهار څخه هند ته تښتیدلی دی. په دې صورت کي زموږ د لیږل سوې قوې کار هم نیګړی پاته سو او غلام نبي خان ته هم له عقب نشینی پرته بله لاره پاته نه سوه. د سره پوځ ټولو عسکرو، د

ماسکو په امر، له جنګه لاس واخیست او درې ورځې وروسته ټول د شوروي په خاوره کې په خپلو قطعو کې ځای پر ځای سول .خو اقا بکف د شوروي د قواوو د عقب نشینی بل دلیل دا بولي چې په افغانستان کې په سفارتخانو کې او د اروپا په مطبوعاتو کې، په افغانستان کې د شوروي د قواوو د مداخلې خبره ډیره توده وه او ګڼ پې او ته په دې باب اطلاعات رسیدلي وه چې ټوله نړی د شوروي په مداخلې خبره سوې ده .ټولو خارجي هیوادونو، له هغې جملې څخه ایران او ترکیې، چې د شوروي اتحاد دوستان وه، د شوروي له مداخلې سره مخالفت ښودلی او په حقیقت کې دا خبره ډیره عجیبه ښکاریده چې یو کمونیستي هیواد، سلطنت ته، د یوه پاچا د بیرته رسولو لپاره فعالیت وکړي .خاطرات اقابکف ص ص ۲۰۵-۲۰۶

آقابکف وروسته لیکي چې په ماسکو کې د افغانستان مختار وزیر غلام نبي خان زموږ څخه وروسته وغوښتل چې د افغانستان په جګړه کې د نادرخان طرفداري وکړو .خارجه وزارت له هغه سره ژمنه وکړه چې که نادرخان د افغانستان په جنوب کې د انګلیسانو پر ضد سلوک اختیار کړي نو له هغه سره به معنوي مرسته وکړي .هغه کتاب ص ۲۰۷

نتیجه

د افغانستان په بیلو بیلو سیمو کې د سپه سالار محمد نادر خان جنګونه او د سقاویانو څخه د کابل د تخت نیول زموږ د مضمون موضوع نه ده. نادرخان د ۱۹۲۹ کال د اکتوبر پر پنځه لسمه پاچا سو. د نوامبر پر لومړۍ نیته یې د سقاو زوی، د هغه ورور او د هغه یوولس تنه مهم ملګري او مشران اعدام کړل. اعلیحضرت محمد نادرشاه د اعلیحضرت امان الله خان اکثر اصلاحات تعقیب کړل او د قدرت په څلور کلنه دوره کې یې داسي پرمختګونه راوستل چې چایې انتظار نه سو کولای. د هغه د قدرت زمانه او پرمختګونه زموږ د مضمون موضوع نه ده. نادرخان د عسکرۍ په وخت کې یو لایق سپه سالار او د پاچهی په وخت کې یو هوښیار سیاستمدار وو. خو که یې د خپل استعداد او لیاقت څخه د امان الله خان سره د مخالفت کولو څخه نه بلکه د روغي کولو لپاره کار اخیستی وای ښایی د افغانستان تاریخ بل رنګ درلودلای وای. لیون پولادا په دې باره کې ډیر ښه قضاوت کوي او وایي چې که دا دواړه مشران سره یو لاس وای نو ښایی چې امان الله خان خپل تخت ژغورلی وای او نادرخان د هغه قاتل له مرمیو څخه بچ سوی وای چې د ده څلورکلني پاچهی ته یې خاتمه ورکړه .پولادا ص ص ۲۰۵-۲۰۴

داسي ښکاري چې نادرخان د دوستۍ تر پاللو د دښمنۍ په پاللو کې ټینګ وو .نادرخان ټول هغه کسان چې د اعلیحضرت امان الله خان په دوره کې یې اختلاف ورسره درلود او د افغانستان په خاوره کې په لاس ورغلل یو په یو یا اعدام او یا د بندیخانې شومه کړل او چې څه پاته وه نو د هغه دیکتاتور ورور سردار محمدهاشم خان یا مړه، یا تبعید، یا تیښتي ته مجبور او یا په زندانونو کې وراسته کړل.

اعلیحضرت امان الله خان له خپل ملت سره د یوه مهربان پلار او یوه خواږه ورور په څیر مینه درلوده. له هیواد سره د هغه عشق یوازې د شعر په ژبه افاده کیدلای سي. هغه په هیواد کې ټول اوسیدونکي خلک افغان بلل. د افغانستان خلکو د څه باندي یوې پیړۍ استبداد، داخلي جنګونو او انارشیو څخه وروسته هغه ته ضرورت درلود. که هغه په قدرت کې پاته سوی وای افغانستان ښایی د وروستیو څه باندي دریو لسیزو ناخوالي لیدلي نه وای.

په افغانستان کې، د امان الله خان په مقابل کې ټولې ستونزې د هغه د اصلاحاتو سره د ملایانو، حضرتانو، پیرانو او د زړو فکرونو د څښتنو سردارانو د اختلاف له امله را پیدا سوې. هغه ته په کار وه چې د خپلو اصلاحاتو څخه یې دفاع کړې وای. دفاع په دفاعي توان کیدلای سوای او هغه توان ته ده لازمه توجه ونه کړه. ویل کیږي چې هغه باید خپل پوځ تقویه کړی او بیا یې د اصلاحاتو پروګرام وړاندي کړی وای. دا خبره ډیره پرځای ده ، مګر کله چې موږ ګورو چې د سقاو د لښکرو مخه د حربي ښونځې اته لس تنه تر سر تیر شاګردان را ګرځولای او، د لنډ وخت لپاره، د ارګ او کابل د سقوط مخه نیولای سي نو ویلای سو چې یوازې پوځې کمزوری د امان الله خان ملا نه ده ماته کړې بلکه د افغانستان د خلکو او خاوري له دښمنانو سره د ارادې کمزوري او د نیژدې ملګرو نامردي د هغه د سلطنت ډیر مهم عامل سو. امان الله خان په تبعید کې د خپلو ویناوو په ترڅ کې دې خبري ته څو ځله اشاره کړې ده چې هغه پوځې شکستونو نه بلکه د نیژدې مامورینو او مقاماتو نامردیو او خیانتونو د تخت پریښودلو ته مجبور کړ. پولادا ص ۲۰۶

د اعلیحصرت امان الله خان د سقوط او له هیواد څخه د وتلو علتونه به ډیرزیات وي. خو څرنګه چې نه له بیکارۍ څخه د خلکو شکایتونو، نه د لوږي د لاسه د خلکو ښورښونو، نه د رشوت خورو او فاسدو مامورینو د لاسه د خلکو بغاوتونو او نه د ملایانو او پیرانو تبلیغاتو هغه ته ماته ورکړې، بلکه د جنګ په میدانونو کې یې، چې ښایی د ټولو پورتنیو علتونو په نتیجه کې پیل سوي وي، ماته خوړلې ده نو ځکه موږ وایو چې پوځې کمزوري د هغه د ماتیدلو اصلي علت سو. که له هري حادثې سره د مقابلې لپاره جلا جلا قوتونه موجود وای ښایی خبره دونه ژر خرابه سوې نه وای. سر پرسی سایکس وایی د تاریخ په محکمه کې هغه ځکه محکوم دی چې پر افغانستان باندي د سقاو د زوی مصیبت ده نازل کړ .خو په دفاع کې یې ښایی دا وویل سي چې د هغه ډیر زیات اصلاحات چې ده خپل تخت ورباندي بایلود لازم او ګټور وه او په اینده کې

به کرار کرار عملي سي .سایکس ص ۳۱۷
ځیني مورخین په دي عقیده دي چي امان الله خان باید لومړی خپله ټولنه ښه په غور کتلي او پیژندلي وای. او وروسته یي د خپلو ژورو او هر اړخیزو اصلاحاتو عملي کولو ته ملا تړلي وای. هغه باید دا معلومه کړي وای چي په هغه قبایلي سستم کي چي د ده نیکه امیر عبدالرحمن خان، د مرکزي حکومت د ټینګولو په منظور، ګوزار ورکړی وو ځوموره زور پاته دی. اعلیحضرت امان الله خان باید د اصلاحاتو او د پوځ د غښتلي کولو او د هغه په زور د قبایلو د احتمالي مقاومت د ماتولو کارونه په یوه ځل او یو ځای نه وای پیل کړي. دواړه کاره کول هغه ته ممکن نه وه. د هغه نیژدي پوځي سلاکار سپه سالار محمد نادر خان هغه ته تر هر څه مخکي د پوځ د غښتلي کولو او ښه روزلو مشوره ورکړې وه .پولادا ص ص ۲۷۳ ـ ۲۷۴ دغه راز افغانستان په وچه کي راګیر نیستمن هیواد دی .امان الله خان په داسي شرایطو کي ښو ګاونډیانو ته اړتیا درلوده چي د تنګسي په وخت کي د هغه له دښمنانو سره مرسته ونه کړي او که له ده سره خواخوږي نه کوي نو لږ ترلږه بیطرفه خو پاته سي. امان الله خان له یوې خوا د برتانوي هند پر ضد، چي د خپل وخت تر ټولو لوی استعماري طاقت وو، تبلغیات کول او په وچ زور به یې د هغو دښمني را پاروله . اعلیحضرت امان الله خان په ازادو قبایلو کي پیسي ویشلي او له برتانیي سره دا اندیښنه وه چي دا پیسي له شوروي اتحاد څخه راځي. پولادا ص ص ۲۴۷-۲۴۶ برتانوي هند به هم په خپل وار دننه په درباركي د ناراضی عناصرو سره تماسونه ټینګول او چي څه وخت وروسته د امان الله پر ضد په ټول هیواد کي د بغاوت اورونه بل سول نو د هغه مخالفو ملایانو او پیرانو ته یې د برتانوي هند په خاوره کي د ازادو تبلیغاتو او پروپاګنډونو او په قبایلو کي د ورانکاریو د کولو زمینه برابره کړه.
کله چي امان الله خان د کندهار څخه د کابل د بیرته نیولو دپاره پوځي عملیات پیل کړل او ځان یې تر غزني پوري ورساوه. هلته یې د غلجیو له قبایلي خلکو څخه ګیله وکړه چي ولي د ده د حکومت پر ضد جنګیږي. هغوی ورته وویل چي ستا دښمنان دوه تنه دی . یو د سقاو زوی او بل پیرصاحب. شیرآغا د غلجي قبایلو پیر صاحب وو چي لکه بد شګون په ډیره چټکی د هند له لوري د غزني پر لور روان وو او په لار کي یې خپل غلجي مریدان پر امان الله خان باندي حملو ته تشویقول . شیراغا او د هغه سره ملګرو ملایانو تبلیغ کاوه چي د کابل تخت د سقاو د زوی په لاس کي دی. نو په دې صورت کی امان الله یاغي دی. سټیوارټ ص ص ۵۵۶-۵۵۷

اعلیحضرت امان الله خان ، پر دي برسیره، له خپل شمالي ګاونډي شوروي اتحاد سره هم ښې اړیکي نه درلودلي او حتی د پاچهی په لومړیو کلونو کي یې ډیر سخت مخالفتونه ورسره پیدا سول. امان الله خان ښایی غوښتل چي په سیمه کي د ټولو او یا ډیرو اسلامی قومونو او هیوادونو مشري وکړي. د هند د خلافت ګوند د وخته لا فیصله کړې وه چي، د عثماني امپراطورۍ د سقوط څخه وروسته به، د خلافت چپنه ده ته ور اغوندي. ځوان اعلیحضرت به دغه راز فیصلو حتما مغرور کړی او د اسلامي نړۍ، یا لږترلږه د ګاونډیو اسلامی هیوادونو، د مشرۍ آرزو به یې ورپیدا کړې وي.
اعلیحضرت امان الله خان، لکه څرنګه چي یې په ازادو قبایلو کي د انګریزانو پر ضد تبلیغات کول، د شوروي اتحاد په اسیایی هیوادونو کي یې هم باسماچیانو(د شوروي رژیم مخالفو وسله والو جنګیالیو) ته مرستي ور پیل کړې. حتی د جنګ وزیر نادر خان یې، د فرغاني له یاغیانو سره د نیژدي تماس ټینګولو لپاره قطغن ته واستاوه. خپل نور عالي رتبه مقامات یې، د همدغه مطلب لپاره، مزار شریف او هرات ته ولیږل. ادمک ص ص ۷۰-۷۱
امان الله خان په مرکزي اسیا کي د خپل نفوذ د زیاتولو لپاره له بخارا سره ډیلوماتیک اړیکي ټینګ کړل. په ترکستان کي یې د شوروي د مخالفینو د مقاومت له مشرانو سره تماسونه ټینګ کړل او وسلي او جنګیالي یې ورلیږل .ګریګوریان ص ۲۳۵
شوروي اتحاد د افغانستان د دغه راز مداخلو او غیر دوستانه سلوک له امله په ماسکو کي د افغانستان سفیر غلام نبي خان چرخي ته خپل احتجاج واستاوه او افغانستان ته یې اخطار ورکړی چي باید له دغه راز اعمالو څخه یا لاس واخلي او یا به یې دغه راز مداخلي ښه عواقب ونه لري .ادمک ص ۷۱
که څه هم چي افغانستان شوروي اتحاد ته اطمینان ورکړ چي د هغه هیواد په داخلي چارو کي به مداخله نه کوي او په عمل کي یې هم د شوروي اتحاد باور تر لاسه کړ او اړیکي بیرته دوستانه سوې خو داسي ښکاري چي افغانستان یو ځل بیا د آمو په سیند کي د ینګي قلا په ټاپو کي هغو تقریبا زرو تنو اوزکو ته ځای ورکړی وو چي د شوروي اتحاد څخه تښتیدلي او هغه ټاپو ته ورغلي وه. اوزبکو یاغیانو له هغه ځایه څخه د شوروي حکومت پر ضد پوځي عملیات کول او شوروي قواوو هغه ټاپو د کال ۱۹۲۵د ډسامبر په میاشت کی اشغال کړ. د افغانستان حکومت پر خپله خاوره باندي دا تیری ونه زغامه او اعلان یې وکړ چي د هغه هیواد پر پاکه خاوره باندي شوروي قواوو تیری کړی دی. امان الله خان د شمال لوري ته د پوځي قواوو د لیږلو امر وکړ. خو شوروي قواوو په هغه ټاپو کي د یاغیانو قواوي دړي وړي کړې او نور یې دا کوچنی ټاپو په دې نه ارزاوه چي د دواړو هیوادونو ترمنځ اړیکي ورباندي خړ پړ سي او په لوی لاس ځانته یو بین المللی ډیپلوماتیک جنجال پیدا کړي. شوروی قواوي د ۱۹۲۶ کال د فبروري په میاشت کي بیرته پر شا سوې او د دواړو

هیوادونو ترمنځ د دوستی د موافقې په نتیجه کې هغه ټاپو د افغانستان خاوره وګڼله سوه. که څه هم چې دا جنجالونه به پر خپل وخت فیصله سوي وي خو بیا هم د د ګاونډیو هیوادونو په تاریخ کې یو فصل دی او لږ ترلږه په یوه ټاکلي وخت کی به یې د ګاونډیانو ترمنځ زړه بداوی او په اینده کې بدبیني پیدا کړې وي.
اعلیحضرت امان الله خان په ډېره ځوانی کې قدرت ته ورسیدی. هغه نه تجربه او نه مطالعه درلوده. به یوه وروسته پاته ټولنه کې زیږیدلی او لوی سوی وو. د بهرنی نړۍ او د هغې د پرمختګونو په باره کې یې یوازې کیسې اوریدلې وې. پر خپلې خاوري او خلکو مین وو او له ترقی او پرمختګ سره یې لیونی مینه درلوده. هغه په هره برخه کې پرمختګ غوښتی خو د پرمختګ په لارو چارو نه پوهیدی. هغه ته په هیواد کې د اصلاحاتو د ښمنان ور معلوم وه، او یا ښایی د خوست د پاڅون څخه وروسته ښه ورته څرګند سوي وي، خو د اصلاحاتو د دښمنانو سره د مبارزې، د هغوی د کړارولو او یا له منځه وړلو چل نه ورتلی .امان الله خان د قبایلو سره د ګوزارې کولو او د هغوی د مقاومت د روحیې د ماتولو څخه نیولې په اقتصادي، اجتماعي او فرهنګي ساحو کې د اصلاحاتو راوستلو او پوخ د روزلو پوري په هره ساحه کې ښو مشورو او ښو سلاکارانو ته ضرورت درلود. خو هغه یو پاچا وو. د هغه فیصله چا نه سوه ماتولای او خبره یې آخري خبره وه. د پاچاهانو، معمولا، هغه مشورې خوښې وي چې د دوی پرزړه جوړې وي. هوښیار او صادق خلک خپلو مشرانو او پاچاهانو ته غلطې مشورې نه سي ورکولای او کله چې د پاچا له بیځایه نقشو سره مخالفت وکړي او یا سم سر ورسره ونه ښوروي نو خپل مقامات له لاسه ورکوي او له نظره لویږي. د هغوی ځای معمولا هغه غوړه مالان، نالایق او ابن الوقت کسان نیسي چې د پاچا د خوښې سره سم مشورې ورکوي. له دغه ځایه څخه د پاچاهانو تباهي پیل کیږي.
اعلیحضرت امان الله خان ته خپلو نیژدې هوښیارو سلاکارانو او مشروطه غوښتونکو مشوره ورکړې وه چې په یوه مشروطه نظام کې د صدراعظم او پارلمان درلودل حتمي دي. څکه نو هغه د ارو پا له سفر څخه د راستنیدلو نه وروسته د اکتوبر پر پنځمه نیټه په خپله څلورمه وینا کې وویل چې ما د صدارت د مقام لپاره شیراحمد خان خوښ کړی وو او هغه ته مې د کابینې د جوړولو هدایت ورکړی وو.خو څرنګه چې مهم کسان ل هغه سره همکاری کولو ته حاضر نه دي نو ما فیصله وکړه چې تر څو پورې نوی پارلمان را غونډیږي نو د صدارت چارې به پخپله پ مخ بیایم. څکه چې یوازې زه کولای سم چې د انقلابي اصلاحاتو کارونه پر مخ بوزم. زه یو انقلابي پاچا یم او غواړم چې د ټولنې د ژوند په هره مرحله کې یو انقلاب راولم. هر هغه مامور چې نه غواړي زما سره د زړه له کومې همکاري وکړي باید استعفی وکړي. د کابل د ګمرک ریس عبدالرحمن خان لودین پورته سو او خپله استعفی یې وړاندې کړه .ادمک ص ۱۳۷ په دې توګه په یوه او بل ډول او په یوه او بله مرحله کې د امان الله خان د کار او صادق ملګري ورڅخه بیل سول او میدان هغو کسانو ته پاته سو چې هیواد یې بالاخره د اغتشاش لمنې ته وغورځاوه.
اعلیحضرت امان الله خان ته له خپل پلار څخه په خزانه کې ۱۵۰ میلیونه روپۍ پاته سوې. دا دونه پیسې وې چې که، د منظمو کلنیو عایداتو سره یو ځای، سمې لګول سوي وای نو تقریبا د هرڅه لپاره یې بس وې. خو امان الله خان هغه پیسې د ښایستو قصرونو په ابادولو، چې د هغوی د جوړولو لپاره مهندسان یې زیاتره له بهر څخه راغوښتل، په ډېرو زیاتو هیوادونو کې د سفارتخانو په پرانیستلو، چې ډېر زیات لګښتونه یې غوښتل او زیاترو سفارتخانو ته اصلا ضرورت هم نه وو، د الوتکو په رانیولو، بهر ته د محصلینو په لیږلو او ماشینونو په رانیولو او له بهر څخه د انجنیرانو او ډاکټرانو په استخدامولو ولګولې. افغانستان دې ټولو شیانو ته ضرورت درلود. امان الله خان دغه ضرورت احساس کړی وو، خو په داسې هیواد کې چې هر څه ته ضرورت لري نو د هر ضرورت د لیرې کولو لپاره جلا او پروخت ګام پورته کول په کار دی. محمد نادرخان وایی د کابل په لارو کوڅو کې هره ورځ په لس هاوو خارجي ډاکټران او انجنیران دې خوا ها خوا ګرځیدل او هیڅ کار یې نه درلود. د انجنیرانو لپاره نه پروګرام وو، نه پلانونه وه چې دوی کار ورباندې وکړي او نه سامان وو چې دوی د کار کولو په وخت کې هغه استعمال کړي. په ښوونه او روزنه بې خرته پیسې لګیدلې او پیسې لکه اوبه داسې رواني وې. ضمنا پوځ او د پوځ لګښتونه به خطرناکه ډول کم سول او دولت نه سو کولای چې په ولایاتو کې د ناکراریو د مخنیوي لپاره کار ورڅخه واخلي .ادمک ص ۸۷
د ډیلي میل خبریال رانلډ وایلډ چې د اعلیحضرت امان الله خان د پاچهی په وروستیو شپو ورځو کې کابل ته تللی وو وایی چې یوه بهرني سړي سلام رته وکړ ویل یې زه سیګنور پیرې یم. په انګلیسي ژبه خبري کوم. زه دلته د بی سیم انجنیر یم او د افغانستان د حکومت لپاره کار کوم. خو دلته بی سیم نسته .وایلډ ص ۱۴۸
د امان الله خان ورور کبیر، چې د روغتیا وزیروو، د ملکي روغتون جرمني آمر ته وویل چې په روغتون کې باید د ایکس رې ماشین ودرول سي. هغه ورته وویل چې د ایکس رې ماشین دونه زیاته بیه نه لري و خو د هغه چلول ډیرې زیاتې پیسې غواړي او هغه پیسې په نورو ځایونو کې باید ولګولې سي. کبیر ورته وویل چې د ماشین د چلولو لګښت نسته. څکه چې له هغه څخه کار نه اخیستل کیږي. خو موږ باید دا وویلای سو چې په کابل کې د ایکس رې ماشین لرو. د امان الله خان ایراني سکرتر هغه ماشین د کبیر تر پیشنهاد کړي قیمت لس چنده ارزانه واخیست. کبیر بې آبه سو او استعفی یې وکړه .ستیوارټ ص ۳۰۰

امان الله خان، د ده په اصطلاح يوه انقلابي پاچا په حيث، د خپلو اصلاحاتو پر داسي اړخونو د ليونتوب تر سرحده ټينګار وکړ چي د افغانستان د وروسته پاته ټولني لپاره يې منل تقريبا غير ممکن وه. هغه د چادرۍ سره د تعصب ترسرحده مخالفت وکړ او يوه ورځ يې په کابل کي په عمومي باغ کي يوه ښځه په چادري کي وليده. په زوره يې ورباندي چيغه کړه چي د دې چادرۍ سره دلته څه کوې. پخپله ورغی د ښځي څخه يې چادري ليري کړه او اور يې ورته واچاوه .ښځه مجبوره سوه چي لوڅ مخ خپل کورته ولاړه سي. بله ورځ يې يو بل سړی وليدی چي بګړۍ يې تړلې وه او اوږدې ماټې يې پرې ايښي وې. هغه يې پخپله ونيوی. د سلماني دوکان ته يې بوت. ماټې يې ور وخريلې او رخصت يې کړ .سټيوارټ ص ۳۷۸

که دا کيسې، چي په ځينو غربي کتابونو کی يې رپوټ ورکړه سوی دی، ومنو نو ويلای سو چي امان الله خان د خپلو اصلاحاتو په عملي کولو کي د انقلابيګرۍ څخه نه بلکه د ليونتوب څخه کار اخيستی دی.

د کندهار ملايانو يوازي له دې کبله د امان الله خان د کفر فتوا صادره کړه چي د خپلي ښځي مخ يې لوڅ کړی وو. دا فتوا به حتما د مامورينو او وروسته د ده د سلاکارانو تر غوږونو رسيدلې وي. که ده خواخوږي سلاکاران درلودلای نو حتما به يې د کندهار د خلکو دغه سخت عکس العمل ته متوجه کړی وای او ښايي چي په نتيجه کي هغه د خپل جديت څخه لاس اخيستی او يو څه نرم سوی وای. خو له بده مرغه چي نامردو او غوړه مالو ملګرو امان الله خان ته په هيڅ برخه کي داسي خبره نه کوله چي ښايی ده به يې اوريدل نه غوښتل.

مأخذونه

١ :محی الدين انيس :بحران ونجات طبع دوم ١٣٧٨ مرکز نشراتي ميوند
٢ :عبدالحی حبيبي : جنبش مشروطيت در افغانستان چاپ ١٩٨٥
٣ :ميرمحمد صديق فرهنګ :افغانستان در پنج قرن اخير جلد دوم چاپ ١٩٨٨
۴ :عبدالحق مجددي : افغانستان از امير کبير تا رهبر کبير(حقيقت التواريخ)چاپ اول ١٩٩٩
۵ :خاطرات آقا بکف ترجمه دکتر حسين ابوترابيان :چاپ اول تهران ١٩٧٨
۶ :محمد ابراهيم عطايی :د افغانستان پر معاصر تاريخ يوه لنډه کتنه دريم چاپ ٢٠٠۴ ميوند خپرندويه ټولنه
٧ :مير غلام محمد غبار : افغانستان در مسير تاريخ چاپ اول ١٩۶٧ کابل
٨ :اعليحضرت امان الله خان: حاکميت قانون در افغانستان.
د هغو ياد داشتونو مجموعه ده چي اعليحضرت امان الله خان کندهار ته، په کال ١٩٢۵ کي، د خپل سفر په ترڅ کي او له سفر څخه وروسته ترتيب او چاپ کړي دي.
٩ :برهان الدين کشککي :نادر افغان: چاپ مطبعه سنګي رياست عمومي مطابع کابل، ١٣١٠ هجري شمسي
١٠ :مارشال شاه ولي خان فاتح کابل: ياداشت های من .چاپ پنجم
11 :Vartan Gregorian : The Emergence of Modern Afghanistan 1969 Stanford University Press.
9: Rhea Tally Stewart : Fire in Afghanistan1973
12: Ronald Wild: Amanullah Ex- King of Afghanistan Third Edition 1983
13: Ludwig W. Adamec: Afghanistan’s Foreign Affairs to the Mid-Twentieth Century 1974 University of Arizona Press
12: Louis Dupree: Afghanistan 1980 Edition
14: W.K Fraser-Tytler: Afghanistan A study of Political Developments in Central and Southern Asia 1967
15:Leon B. Poullada: Reform and Rebellion in Afghanistan 1973 Cornell University
16 😛ercy Sykes: A History of Afghanistan 1940
17 :Mohammad Ali: Progressive Afghanistan 1933 Kabul